

PROGRAMUL ICONOGRAFIC AL BISERICII „ÎNVIEREA DOMNULUI” A MĂNĂSTIRII SUCEVIȚA

Scurtă prezentare generală a programului iconografic.

Complexul de picturi murale de la Mănăstirea Sucevița încheie îndelungatul proces de evoluție a frescei moldave început încă pe timpul domniei lui Ștefan cel Mare. Fondată de familia boierească a Movileștilor, mai mulți reprezentanți ai căreia au ajuns în scaunul domnesc, mănăstirea Sucevița a fost un adevărat „cântec de lebadă” al picturii monumentale moldovenești din secolul al XVI-lea. Presușii zugravi ai ansamblului de la Sucevița, pictorii Ioan și Sofronie, par a fi zugravi autohtoni, mâna cărora este atestată și într-o serie de icoane ce provin de la Pîngărați. În calitate de iconari ei erau foarte bine familiarizați cu toate subtilitățile tipurilor iconografice existente la acea vreme. O importantă influență asupra creației lor a jucat-o arta poloneză de atunci, în special arta „portretului sarmatic”, influența căruia se resimte în tablourile votive ale bisericii Învierea Domnului. Nu poate fi ignorată nici influența artei ruse în variațiile ei moscovite și novgorodene, care, prin intermediul icoanelor importate, a îmbogățit repertoriul redacțiilor iconografice existente în Moldova aceluia veac. Astfel, la Sucevița întâlnim pentru prima dată în pictura murală moldavă imaginea desfășurată a tipului iconografic „Acoperământul Maicii Domnului”. Or, se știe că acest tip iconografic, deși se referă la un eveniment din istoria bizantină, este de proveniență rusă. Tangențial, de inovațiile apărute în mediile artistice novgorodene și pskovitane, care și-au găsit ulterior reflectarea și în polemicile de la conciliile moscovite de mijloc de secol XVI (disputele în jurul reclamațiilor diakului Viskovatie) este legată și apariția la Sucevița a următoarelor tipuri iconografice: „Monogenis...” (rom. „Unul născut...”), „Ce te vom numi...”, „Maica Domnului a mărăcinișului arzând...”, „Eu sunt vița de vie ...”, și cele două redacții ale imaginii „Sfintei Sofii”.

Admirabil conservate, frescele de la Sucevița (atât cele din interiorul locașului, cât și cele exterioare) dezvoltă și îmbogățesc canoanele iconografice tradiționale, le diversifică în detalii și le amplifică, atestând o erudiție teologică și hagiografică extrem de rafinată. Astfel, alături de tipurile iconografice obișnuite pentru Moldova medievală cum sunt „Maica Domnului cu Pruncul Iisus” din calota absidei altarului sau „Pantokratorul” din zenitul turlei, putem vedea imaginea „Cortul Mărturie” – un tip iconografic mai familiar picturii din Țara Românească,

unde el a apărut încă în secolul al XIV-lea în cadrul picturilor murale ale bisericii Sfântul Nicolae Domnesc din Curtea-de-Argeș. Imaginile „Genezei” din naos atestă o savuroasă prospețime a viziunii artistice care, împreună cu detaliile narative din *ciclul cristologic* al aceluiași naos, formează un tot indisolubil. Consacrat vieții lui Moise, programul iconografic al gropniței de la Sucevița nu are analogii în pictura murală anterioară a Țării Moldovei. Minuțiozitatea cu care sunt „descrise” episoadele din viața profetului biblic amintesc într-o anumită măsură *enluminura* franceză sau burgundă de la sfârșitul Evului Mediu sau de la începutul Renașterii (celebrele „Ceasosloave” numite „Les très riches heures”). Pronaosul locașului de la Sucevița este decorat cu imagini din „Sinaxar”, cu reprezentările „celor șapte concilii ecumenice” și cu episoade din hagiografiile sfinților Gheorghe și Nicolae. Asemeni picturii murale de la Roman, în programul iconografic de la Sucevița viața Sfântului Nicolae este ilustrată cu imaginea „scenei marine”, unde figurează caravella renescentistă cu pânzele umflate de vânt. În bolta pronaosului figurează o excelentă compoziție cu imaginea „Filoxeniei lui Avraam”, denumită în mod popular „Troia Vechiului Testament” sau „Cina din Mamvri”. Pereții exonartexului sunt rezervați „Judecății de Apoi” și ilustrării hagiografiei Sfântului Ioan cel Nou de la Suceava. În cadrul acestei hagiografii momentul culminant îl constituie scena „Transportarea moaștelor Sfântului Ioan cel Nou în Cetatea Sucevei pe timpul lui Alexandru cel Bun”. Tot în exonartex descoperim și o excelentă imagine (din ciclul dedicat profetului Daniel) ce ilustrează „Visul lui Nabucodonosor”. În glaful intrării nordice în exonartex putem urmări ilustrarea „Pildei inorogului” din *Viața sfinților Varlaam și Ioasaf*.

Spre deosebire de Voroneț, culoarea dominantă a fundalurilor frescelor exterioare de la Sucevița nu este albastrul, ci verdele. Acest verde „stins” al fundalului, care constituie dominanta cromatică a ansamblului, conferă celorlalte culori (utilizate în redarea figurilor, peisajelor, accesoriilor etc.) strălucirea unor adevărate pietre scumpe. Fațadele de sud și de est a bisericii păstrează iconografia deja consacrată („Acatistul Maicii Domului”, „Arborele lui Iesei”, „Rugăciunea tuturor sfinților” ș. a .). Dar în locul tradiționalului „Asediu al Constantinopolului”, remarcabil la Moldovița, la Sucevița avem deja amintita imagine de inspirație rusească a „Acoperământului Maicii Domnului”. Compoziția de pe fațada nordică, deja cunoscută la Râșca sub denumirea de „Scară a lui Ioan Climax” (sau „Scară a lui Ioan Scărarul”), ocupă la Sucevița un rol preponderent. Ea acoperă peretele nordic în dreptul gropniței și al pronaosului, constituind o imensă frescă dominată de imaginea diagonală a scării

vizionarului Ioan. Cu un desăvârșit simț al contrastelor, artiștii de la Sucevița au opus mișcarea melodioasă a cetelor îngerești, situate deasupra scării, zbaterilor dezordonate a păcătoșilor ce se prăbușesc în infern, situați mai jos de scară. Probabil că nicăieri, în toată pictura medievală moldavă, antinomia între bine și rău nu a fost atât de tranșant reprezentată într-o formă plastică, ușor accesibilă, ca în această pictura murală de la Sucevița, atât de generoasă în detalii.

BIBLIOGRAFIA DE BAZĂ:

Gheorghe **BALȘ**, Bisericile moldovenești din veacul al XVI-lea, BCMI XXI (1928), fasc. 55-58, 157-165, 203, 220, 279.

Gheorghe **BALȘ**, *Bisericile moldovenești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*, București, 1933, 274-275, fig. 615-622.

Mihai **BERZA** și Maria A. **MUSICESCU**, *Mănăstirea Sucevița*, București, 1958.

Victor **BRĂTULESCU**, *Pictura Suceviței și datarea ei*, MM XL (1964), nr. 5-6, 206-228.

Constanța **COSTEA**, *La sfârșitul unui secol de erudiție: pictura de icoane din Moldova în timpul lui Ieremia Movilă*, în AT III (1993), 77-91.

Constanța **COSTEA**, *Naosul Suceviței*, în *Artă românească, artă europeană. Centenar Virgil Vătășianu*, Oradea, 2002, 105-116.

Constanța **COSTEA**, *Programe iconografice insuficient cunoscute*, în SCIA 42 (1995), 71- 73, relevu.

Dimotrie **DAN**, *Mănăstirea Sucevița. Cu anexe de documente ale Suceviței și ale Schitului celui Mare*, București, 1923.

Alexandru **EFREMOV**, *Ion și Sofronie, zugravii mănăstirii Sucevița, pictori de icoane*, în RM V (1968), 503-508.

André **GRABAR**, *L'Expansion de la peinture russe au XVIe et XVIIIe siècles*, Strassbourg, 1938, în *Annales de l'Institut Kondakov* XI (1939), republicat în *L'Art de la fin de l'Antiquité et du Moyen Age*, Paris, 1968, II, 939-940.

Paul **HENRY**, *Les Églises de la Moldavie du Nord des origines à la fin du XVIe siècle*, Paris, 1930, 152-153, 253-278, pl. XLVIII-LXVII. (trad. rom. din 1984, ed. "Meridiane")

Grigore **IONESCU**, *Istoria arhitecturii în România*, I, București, 1963, 399-403.

Nicolae **IORGA**, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, I, București, 1929, 304.

Olimpia **MITRIC**, *Catalogul manuscriselor slavo-române din biblioteca mănăstirii Sucevița*, Suceava, 1999, 33-37, 56-58.

MOVILEȘTI. ISTORIE ȘI SPIRITUALITATE ROMÂNEASCĂ. VOL. III – Artă și restaurare, Sfânta mănăstire Sucevița, 2007.

Nicolae **STOICESCU**, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974, 812-819.

Teodora **VOINESCU**, *Contribuții la studiul manuscriselor ilustrate din mănăstirile Sucevița și Dragomirna*, în SCIA 2 (1955), nr. 1-2, 89-113.

LUCRĂRI UTILE:

1. **Batariuc**, Paraschiva-Victoria, *Imagini ale cetății Sucevei în pictura murală din Moldova*, în *Sub Zodia Vătășianu. Studii de istoria artei*, Cluj-Napoca, ed. Nereamia-Napocae, 2002, p. 59 – 65.
2. **Bârsanescu**, Ștefan, *Filosofii de la Sucevița*, în *Magazin istoric*, Anul I, București, 1967, nr. 8, p. 9 – 13.
3. **Bârsănescu**, Ștefan, *Pagini nescrise din istoria culturii românești (sec. X – XVI)*, București, ed. Acad. RSR, 1971, 304 p.
4. **Bees**, Nikos A., *Darstellungen altheidnischer Denker und Autoren in der Kirchenmalerei der Griechen*, în *Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher*, IV, 1923, p. 107 – 128 și 425 – 426.
5. **Bogrea**, Vasile, *Doi sfinxi ai picturilor murale de la mănăstirile Bucovinei: „Elen Astakoe” și „Elen Zmovagl”*, în *Codrul Cosminului*, Anul II și III, Cernăuți, ed. Glasul Bucovinei, 1927, p. 607 – 608.
6. **Braniște**, Ene; **Braniște**, Ecaterina, *Dicționar enciclopedic de cunoștințe religioase*, Caransebeș, ed. diecezană Caransebeș, 2001, 560 p.
7. **Braniște**, Ene, *Liturgica generală*, București, ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1993, 784 p.
8. **Bréhier**, Louis, *La légende des Sages païens a Byzance*, în *Mélanges d'histoire du Moyen Âge dédiés à la mémoire de L. Halphen*, Paris, 1951, p. 61 – 69.
9. **Bucovina**. *La peinture murale moldave aux XVe – XVIe siècles*, Album, text de Răzvan **Theodorescu**, București, ed. Comisiei Naționale a României pentru UNESCO, 1994, 148 p.
10. **Caproșu**, Ioan, *Vechea catedrală mitropolitană din Suceava. Biserica Sf. Ioan cel Nou*, Iași, ed. Mitropoliei Moldovei și Sucevei, 1980, 124 p.
11. **Carli**, Enzo, *Il Duomo di Orvieto*, Rome, 1965, 40 p.+ 240 il.
12. **Cartoian**, Nicolae, *Cărțile populare în literatura românească*, V. I, București, ed. Enciclopedică, 1974, 338 p.
13. **Cartoian**, Nicolae, *Cărțile populare în literatura românească*, V. II, București, ed. Enciclopedică, 1974, 568 p.
14. **Cartoian**, Nicolae, *Istoria literaturii române vechi*, București, ed. Fundației Culturale Române, 1996, 484 p.
15. **Cartoian**, Nicolae, *Zapisul lui Adam*, Extras din *Arta și Tehnica grafică*, caiet 3, martie 1938, București, 1938, p. 9 – 14.

16. **Cărțile populare în literatura românească.** Ediție îngrijită și studiu introductiv de Ion C.Chițimia și Dan Simonescu, V. I, București, ed. pentru literatură, 1963, 454 p.
17. **Cărțile populare în literatura românească.** Ediție îngrijită și studiu introductiv de Ion C.Chițimia și Dan Simonescu, V. II, București, ed. pentru literatură, 1963, 414 p.
18. **Cincheza-Buculei**, Ecaterina, *Le programme iconographique du narthex de l'église du monastère de Voroneț*, în *RRHA, Série Beaux – Arts, T. XXX*, București, Ed. Acad. Române, 1993, p. 3 – 24.
19. **Cincheza-Buculei**, Ecaterina, *Sur la peinture du narthex de l'église du monastère de Bucovăț (XVIe siècle): présence d'un peintre grec ignoré*, în *RRHA, Série Beaux – Arts, T. XXVI*, București, ed. Acad. RSR, 1989, p. 11 – 26.
20. **Cincheza-Buculei**, Ecaterina, *Menologul de la Dobrovăț (1529)*, în *SCIA, Seria AP, T. 39*, București, ed. Acad. Române, 1992, p. 7 – 32 .
21. **Cincheza-Buculei**, Ecaterina, *Pictura pronaosului bisericii mănăstirii Căluui (sec. XVI)*, în *SCIA, Seria AP, T. 36*, București, ed. Acad. RSR, 1989, p. 19 – 30.
22. **Cincheza-Buculei**, Ecaterina, *Programul iconografic al gropnițelor moldovenești (secolul XVI)*, în *Artă românească / Artă europeană*, Oradea, ed. Muzeului Țării Crișurilor, 2002, p. 85 – 96.
23. **Cincheza-Buculei**, Ecaterina, *Tema „Menologului” din pictura Bisericii Mănăstirii Neamț*, în *Artă. Istorie.Cultură. Studii în onoarea lui Marius Porumb*, Cluj-Napoca, ed. Nereamia Napocae, 2003, p. 135 – 142.
24. **Ciobanu**, Constantin I., *„Albina sârbească” – o sursă importantă în studiul profețiilor Întelepților Antici din pictura exterioară moldavă*, în *culegerea de studii Civilizația medievală și modernă în Moldova (În onoare a lui Marius Porumb)*, Chișinău, ed. Civitas, 2006, p. 297 – 304.
25. **Ciobanu**, Constantin I., *„Cinul” din pictura exterioară a Moldovei medievale și „iconostasul înalt” rus*, în *Artă.Istorie.Cultură. Studii în onoarea lui Marius Porumb*, Cluj-Napoca, ed. Nereamia Napocae, 2003, p. 129 – 134.
26. **Ciobanu**, Constantin I. *Istoria cercetării profețiilor Întelepților Antichității din pictura murală medievală*, în *„Arta – 2005”*, Chișinău, 2005, p.16 – 25.
27. **Ciobanu**, Constantin I., *O redacție iconografică rară descoperită în pictura murală a altarului bisericii Sf. Nicolae a Mănăstirii Probota*, în *„Arta – 2003”*, Chișinău, anuarul Institutul Studiul Artelor al Academiei de Științe a Republicii Moldova, 2003, p. 19 – 22.
28. **Ciobanu**, Constantin I., *Profețiile Filosofilor Antici din pictura murală de la mănăstirea Sucevița*, în *Revista de istorie a Moldovei*, Nr. 1 – 2 (61,62), 2005, număr dedicat Simpozionului Internațional *„Dinastia Movileștilor – interferențe politice și culturale ale elitelor din Europa Centrală și de Est.* p. 58 – 62.
29. **Ciobanu**, Constantin I., *Pseudo-inscripțiile din pictura murală*, în revista *„Sud-Est Cultural”*, 2004, nr. 3, Chișinău, 2004, p. 125 – 136.
30. **Ciobanu**, Constantin I., *Tradiția „pseudoinscripțiilor” din pictura murală moldavă în contextul artei bizantine și postbizantine*, în *„Arta – 2004”*, Chișinău, anuarul Institutul Studiul Artelor al Academiei de Științe a Republicii Moldova, 2004, p.13 – 22.
31. **Ciobanu**, Ștefan, *Din legăturile culturale româno-ucrainene. Ioannichie Galeatovschi și literatura românească veche*, în *Academia Română, Memoriile secțiunii literare, Seria III, T.VIII*, București, 1936 – 1938, p. 143 – 232.
32. **Ciobanu**, Ștefan, *Domnitorul Moldovei Petru Rareș în literatura rusă veche*, în *Revista Istorică Română, T. XIV*, București, 1945, p. 316 – 352.
33. **Ciobanu**, Ștefan, *Istoria literaturii române vechi*, Chișinău, ed. Hyperion, 1992, 702 p.

34. **Ciobanu**, Ștefan, *Dosoftei, mitropolitul Moldovei și activitatea lui literară: contribuție la istoria literaturii românești și a legăturilor româno-ruse literare din secolul al XVII-lea*, Iași, 1918, 220 p.
35. **Ciurea**, D., *Relațiile externe ale Moldovei în secolul al XVI-lea. Considerații de ansamblu*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D.Xenopol”*, T. X, Iași, 1973, p. 1 – 47.
36. **Coomaraswamy**, Ananda K., *The Tree of Jesse and Indian Parallels or Sources*, în *Art.Bulletin*, XI, 1929, p. 217.
37. **Coomaraswamy**, Ananda K., *The Tree of Jesse and Oriental Parallels*, în „*Parnassus*”, nr. 1 (Janvier), 1935, p. 18.
38. **Costea**, Constanța, *Constantinopolul în iconografia târzie din Țara Românească. 1. Surse literare noi în constituirea imaginii la sfârșitul secolului al XVII-lea: o ipoteză*, în *SCIA, Seria AP*, T. 40, 1993, p. 53 – 67.
39. **Costea**, Constanța, *Despre reprezentarea sfântului Ioan cel Nou în arta medievală*, în *Revista monumentelor istorice, Anul LXVII*, nr. 1 – 2, București, 1998, p. 18 – 35.
40. **Costea**, Constanța, *Naosul Suceviței*, în *Arta românească / Artă europeană. Centenar Virgil Vătășianu*, Oradea, ed. Muzeului Țării Crișurilor, 2002, p. 105 – 116.
41. **Costea**, Constanța, *Nartexul Dobrovățului. „Dosar arheologic”*, în *Revista Monumentelor Istorice, LX*, nr. 1, București, 1991, p. 10 – 22.
42. **Costea**, Constanța, *Programe iconografice insuficient cunoscute. I. Biserica mănăstirii Sucevița. Gropnița. II. Biserica mănăstirii Dragomirna. Naos și altar*, în *SCIA, Seria AP*, T. 42, București, ed. Acad. Române, 1995, p. 71 – 75 + 2 pl.
43. **Crăciun**, episcop, dr. Casian, *Reprezentarea imnului Acatist în iconografia moldavă din secolul al XVI-lea*, Galați, ed. Episcopiei Dunării de Jos, 1999, p. 3 – 21.
44. **Crăciunaș**, Irineu, *Bisericile cu pictură exterioară din Moldova*, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 1969, nr. 7 – 9, p. 406 – 444; 1970, nr. 3 – 6, p. 133 – 153; 1970, nr. 9 – 10, p. 480 – 520.
45. **Cronicile slavo-romîne din sec. XV – XVI**, publicate de Ioan Bogdan din *Cronicile medievale ale României*, București, ed. Acad. RPR, 1959, 332 p.
46. **Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare**, culegere de studii îngrijită de M.Berza, București, ed. Acad. RPR, 1964, 684 p.
47. **Dan**, Dimitrie, *Mănăstirea și comuna Sucevița*, București, 1923.
48. **Dionisie din Furna**, *Carte de pictură*, București, ed. Meridiane, 1979, 280 p.
49. **Dragnev**, Demir; **Gumenâi**, Ion, *Paleografia slavo-română și româno-chirilică*, Chișinău, ed. Civitas, 2003, 144 p.
50. **Drăguț**, Vasile, *Arta românească. V.I, Preistorie, Antichitate, Ev Mediu, Renaștere, Baroc*, București, ed. Meridiane, 1982, 520 p.
51. **Drăguț**, Vasile, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, București, ed. Științifică și enciclopedică, 1976, 330 p.
52. **Drăguț**, Vasile, *Du nouveau sur les peintures murales extérieures de Moldavie. Considerations historiques et iconographiques*, în *RRH*, 1987, nr. 1 – 2, p. 49 – 84.
53. **Dujcev**, Ivan, *Nouvelles données sur les peintures des philosophes et des écrivains païens à Bačkovo*, în *Revue d'études sud-est européennes*, T. IX, nr. 3, 1971, p. 391 – 395.
54. **Dumitrescu**, Ana, *Les représentations moldaves du jugement dernier dans la première moitié du XVIe siècle*, în *Institutul român de cercetări-Freiburg (Germania), Buletinul bibliotecii române, V. XI(XV), serie nouă*, 1984, Freiburg im Breisgau, p. 337 – 372.

55. **Erbse**, Hartmut, *Fragmente griechischer Theosophien*, în *Hamburger Arbeiten zur Altertumswissenschaft*, band 4, Hamburg, ed. Hansischer Gildenverlag, 1941, 235 p.
56. **Eusèbe de Césarée**, *Histoire ecclésiastique*, Livres I – IV, Texte grec, traduction et annotation par Gustave Bardy, Paris, Les éditions du cerf, 1952, VIII + 215 p.
57. **Eusebiu din Cezareea**, *Viața lui Constantin cel Mare*, în *Scrieri, Partea a 2-a*, București, ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1991, 296 p.
58. **Evangheliile apocrife**, trad. de Cristian Bădiliță, Iași-București, ed. Polirom, 2002, 276 p.
59. **Evdokimov**, Paul, *Rugăciunea în Biserica de Răsărit*, Iași, ed. Polirom, 1996,
60. **Garidis**, Miltiadis-Miltos, *La peinture murale dans le monde orthodoxe après la chute de Byzance (1450 – 1600) et dans les pays sous domination étrangère*, Athènes, ed. C. Spanos, Librairie des amis des livres, 1989, 417 p.+ 251 il.
61. **Garidis**, Miltiadis-Miltos, *La représentation des „nations” dans la peinture post-byzantine*, în *Byzantion*, T. 39, Bruxelles, 1969 (1970), p. 86 – 103.
62. **Grabar**, André, *La représentation des « peuples » dans les images du Jugement dernier en Europe orientale*, în *Byzantion*, T. 50, Bruxelles, 1980, p. 186 – 197.
63. **Grabar**, André, *L'Art de la fin de l'Antiquité et du Moyen Âge*, Paris, ed. Collège de France, Fondation Schlumberger pour les études byzantines, V. I – II, 1968, 1018 p.
64. **Grabar**, André, *Les Croisades de l'Europe orientale dans l'Art*, în *Mélanges offerts à Charles Diehl*, Vol. II, Paris, 1930, p. 19 – 27.
65. **Grabar**, André, *Les voies de la création en iconographie chrétienne. Antiquité et Moyen Âge*, Paris, ed. Flammarion, 1979, 1994, 444 p.
66. **Grabar**, André, *L'origine des façades peintes des églises moldaves*, în *Mélanges offerts à Nicolae Iorga*, Paris, 1935, p. 365 – 383.
67. **Grabar**, André, *Un cycle des „capitales” chrétiennes dans l'art moldave du XVIe siècle*, în *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*, 21, Wien, 1972, p. 125 – 130.
68. **Grecu**, Vasile, *Antike Philosophen in der Kirchenmalerei des Morgenlandes*, în *Comptes rendus du Congrès des études byzantines de Bucarest*, București, 1923
69. **Grecu**, Vasile, *Cărți de pictură bisericească bizantină. Introducere și ediție critică a versiunilor românești atât după redacțiunea lui Dionisie din Furna, tradusă la 1805 de arhimandritul Macarie, cât și după alte redacțiuni mai vechi traduceri anonime*, Cernăuți, Tiparul „Glasul Bucovinei”, 1936.
70. **Grecu**, Vasile, *Contribuții la studiul izvoarelor manualului de pictură bizantină*, în *Închinare lui Nicolae Iorga cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani*, Cluj, ed. Institutului de Istorie Universală, 1931, p. 189 – 195.
71. **Grecu**, Vasile, *Darstellungen Altheidnischer Denker und Schriftsteller in der Kirchenmalerei des Morgenlandes*, în *Bulletin de la section historique de l'Académie Roumaine*, T.XI, Congrès de byzantinologie de Bucarest, Mémoires, Bucarest, ed. Cultura națională, 1924, p. 1 – 68.
72. **Grecu**, Vasile, *Eine Belagerung Konstantinopels in der rumänischen Kirchenmalerei*, în *Byzantion*, T.I, 1924, p. 273 – 289.
73. **Grecu**, Vasile, *Filosofi păgîni și sibile*, Extras din „*Arta și tehnica grafică*”, Caiet 10, București, 1940, p. 30 – 41.
74. **Grecu**, Vasile, *Influențe sârbești în vechea iconografie bisericească a Moldovei*, în *Codrul Cosminului*, nr. IX, Cernăuți, Institutul de Arte Grafice și ed. Glasul Bucovinei, 1935, p. 235 – 242.

75. **Grecu**, Vasile, *La chute de Constantinople dans la littérature populaire roumaine*, în *Byzantinoslavica*, XIV, Prague, 1953, p. 55 – 81.
76. **Grecu**, Vasile, *Manualul de pictură a lui Dionisie din Furna în românește*, Extras din *Codrul Cosminului*, nr. VII, Cernăuți, Institutul de Arte Grafice și ed. Glasul Bucovinei, 1931, p. 51 – 59.
77. **Grecu**, Vasile, *Neue Quellen zu der 'Ερμηνία τῆς ζωγραφικῆς τέχνης des Dionysos von Phourna* (rezumé), în „Section d'Archéologie et de Philologie Byzantines” din *Comptes rendus du Congrès des études byzantines de Bucarest*, București, 1923, p. 73 – 74.
78. **Grecu**, Vasile, *O ediție critică a manualului de pictură bizantină*, în *Codrul Cosminului*, nr. IX, Cernăuți, Institutul de Arte Grafice și ed. Glasul Bucovinei, 1935, p. 105 – 128.
79. **Grecu**, Vasile, Recenzie la **Henry**, Paul: *Folklore et iconographie religieuse*, în *Codrul Cosminului*, Anul IV și V, 1927 – 1928, Cernăuți, Institutul de Arte Grafice și ed. Glasul Bucovinei, 1929, p. 601 – 604.
80. **Grecu**, Vasile, Recenzie la **von Premmerstein**, A.: *Griechisch-heidnische Weise als Verkünder christlichen Lehre in Handschriften und Kirchenmalereien*, în *Codrul Cosminului*, Anul IV și V, 1927 – 1928, Cernăuți, Institutul de Arte Grafice și ed. Glasul Bucovinei, 1929, p. 608.
81. **Grecu**, Vasile, Recenzie la **Tafra**, Oreste: *Le siège de Constantinople dans les fresques des églises de Bucovine*, din *Mélanges offerts à Gustave Schlumberger*, Paris, 1924, V. II, p. 456 – 461, în *Codrul Cosminului*, Anul IV și V, 1927 – 1928, Cernăuți, Institutul de Arte Grafice și ed. Glasul Bucovinei, 1929, p. 607 – 608.
82. **Grecu**, Vasile, *Versiunile românești ale erminiilor de pictură bizantină*, în *Codrul Cosminului*, Anul I, 1924, Cernăuți, ed. Glasul Bucovinei, 1925, p. 109 – 174.
83. **Grecu**, Vasile, *Viața Sfântului Nifon. O redacțiune grecească inedită*, București, Institutul de istorie națională din București, 1944, 195 p. + 5 pl.
84. **Grigoraș**, Nicolae, *Mănăstirea Cetățuia*, Iași, ed. Mitropoliei Moldovei și Sucevei, 1977, 96 p.
85. **Grigorescu**, Florin, *Sfântul Ioan cel Nou de la Suceava în viața credincioșilor*, Suceava, ed. Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților, 2003, 208 p.
86. **Henry**, Paul, *Folklore et iconographie religieuse. Contribution à l'étude de la peinture moldave*, în *Bibliothèque de l'Institut français de Hautes-Études en Roumanie*, I , *Mélanges*, 1927, p. 63 – 97.
87. **Henry**, Paul, *L'arbre de Jessé dans les églises de Bukovine*, în *Extrait de la Bibliothèque de l'Institut français de Hautes-Études en Roumanie*, II , *Mélanges*, 1928, Bucarest, ed. Cultura națională, 1929. p 1 – 31.
88. **Henry**, Paul, *Monumentele din Moldova de Nord. De la origini pînă la sfîrșitul secolului al XVI-lea. Contribuții la studiul civilizației moldave*, București, ed. Meridiane, 1984, 301 p.
89. **Henry**, Paul, *Quelques notes sur la representation de l'Hymne Akathiste dans la peinture murale extérieure de Bukovine*, în *Extrait de la Bibliothèque de l'Institut français de Hautes-Études en Roumanie*, II , *Mélanges*, 1928, Bucarest, ed. Cultura națională, 1929. p. 33 – 49.
90. **Holl**, O., articolul „Philosoph, Philosophen”, în *Lexikon der Christlichen Ikonographie*, Band 3, Roma, Freiburg, Basel, ed. Herder, 1971.
91. **Iorga**, Nicolae, Recenzie la **Grecu**, Vasile: *Darstellungen Altheidnischer Denker und Schriftsteller in der Kirchenmalerei des Morgenlandes* din *Bulletin de la section historique de l'Académie Roumaine*, T.XI, *Congrès de byzantinologie de Bucarest*, *Mémoires* (Bucarest, 1924) în *Revue historique du sud-est européen*, II-ème année, Paris, 1925, nr. 7 – 9, p. 291.

92. **Isar Nicoletta**, *L'iconicité du texte dans l'image post-bizantine moldave: une lecture hésyaste*, în revista "Byzantinoslavica", nr. LIX, 1998, p. 92 – 112.
93. **Istoria Artelor Plastice în România**, redactată de un colectiv sub îngrijirea acad. Prof. George Oprescu, Vol. I – II, București, ed. Meridiane, 1968, 1970.
94. **Kazhdan**, Alexander P.; **Cutler**, Anthony, articolul „Philosopher”, în *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. 3, Prepared at Dumbarton Oaks, New York – Oxford, Oxford University Press, 1991, p. 1658.
95. **Kozak**, Eugen A., *Die inschriften aus der Bukovina: Epigraphische beiträge zur quellenkunde der landes – und Kirchengeschichte, Teil I*, Wien, 1903, 214 p.
96. **Krumbacher**, Karl, *Geschichte der Byzantinischen Litteratur von Justinian bis zum ende Öströmischen reichs (527 – 1453)*, München, ed. C. H. Beck'sche Verlags-buchhandlung, Oskar Beck, 1897, 1436 p.
97. **Lafontaine-Dosogne**, Jacqueline, *L'illustration de la première partie de l'Hymne Akathiste et sa relation avec les mosaïques de l'Enfance de la Kariye-Djami*, în „Byzantion”, T. 54, Bruxelles, 1984, p. 648 – 702.
98. **Le Goff**, Jacques, *Imaginarul medieval*, București, ed. Meridiane, 1991, 462 p.
99. **Lihaciov**, Dmitri S., *Prerenașterea rusă. Cultura Rusiei în vremea lui Rubliov și a lui Epifanie Preaînțeleptul (Sfârșitul secolului al XIV-lea – începutul secolului al XV-lea)*, București, ed. Meridiane, 1975, 300 p.
100. **Luția**, Oreste, *Legenda Sf. Ioan cel Nou dela Suceava în frescurile din Voroneț*, în *Codrul Cosminului*, Buletinul Institutului de Istorie și Limbă, Anul I, 1924, Cernăuți, 1925, p. 281 – 354.
101. **Maguire**, Henry, *The iconography of Symeon with the Christ in Byzantine Art*, în *Dumbarton Oaks Papers*, nr. 34 – 35, Washington, 1980 – 1981, p. 261 – 269.
102. **Mijović**, Pavle, *Les ménologes en Roumanie et en Serbie médiévale*, în *ACIEB (XIV)*, V. II, București, ed. Acad. RSR, 1975, p. 579 – 585 + il.
103. **Milanović**, V., *The Tree of Jesse in the Byzantine Mural Painting of the Thirteenth and Fourteenth Centuries. A Contribution to the Research of the Theme*, în: „3ozpaφ”, nr. 20, p. 53 și urm., nota 56.
104. **Millet**, Gabriel, *Monument de l'Athos.V. I. Les peintures*. Paris, ed. Librairie Ernest Leroux, 1927, Album – 264 pl. il.
105. **Millet**, Gabriel, *Recueil des inscriptions chrétiennes de l'Athos*, Paris, éd. Albert Fontemoing, 1904, p. 400.
106. **Moran**, Neil K., *Singers in late byzantine and slavonic painting*, Leiden, ed. E.J.Brill, 1986, 137 p.
107. **Musicescu**, Maria Ana; **Berza**, M., *Mănăstirea Sucevița*, București, ed.Acad. RPR, 1958, 198 p.
108. **Myslivec**, J., *Ikonografie Akathistu Panny Marie*, în *Seminarum Kondakovianum,. Recueil d'études. Archéologie. Histoire de l'Art. Études byzantines. V*, Prague, éd. Institut Kondakov, 1932, p. 97 – 130.
109. **Nandriș**, Grigore, *Contribution à l'étude de la peinture murale de Lavra*, în *Le millénaire du Mont Athos, II*, Venice-Chevetogne, 1965, p. 267 – 274.
110. **Nandriș**, Grigore, *Umanismul picturii murale postbizantine din Estul Europei*, în *Umanismul picturii murale postbizantine, V. II*, București, ed. Meridiane, 1985, 238 p.
111. **Nasta**, Aurora, *Sources orientales dans l'iconographie sud-est européenne. L'arbre de Jessé*, în *Actes du premier Congres international des études balkaniques et sud-est européennes*:

Sofia, 26.08. 1966 – 01. 09. 1966, T. II, *Archéologie, Histoire de l'antiquité, Arts*. Sofia, 1969, p. 899 – 909.

112. Nava, Antonia, *L'albero di Jesse*, în *Rivista del Real Istituto d'Archeologia e Storia dell'Arte*, V, fasc. III, Rome, 1936.

113. Năsturel, Petre, *Une prétendue oeuvre de Grégoire Tsamblak: „Le martyre de Saint Jean le Nouveau”*, în *Actes du premier Congrès international des études balkaniques et sud-est européennes: Sofia, 26.08. 1966 – 01. 09. 1966*, T. VII, *Littérature, Ethnographie, Folklore*, Sofia, 1971, p. 345 – 351.

114. Nyssen, Wilhelm, *Pămînt cîntînd în imagini. Frescele exterioare ale mînăstirilor din Moldova*, Bucureşti, ed. Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1978, 196 p. + il.

115. Ogden Allan, *Revelations of Byzantium. The Monasteries and Painted Churches of Northern Moldavia*, cu o prefaţă de de Kurt W. Treptow şi cu imagini de Octavian Ion Penda, Iaşi, Oxford, Portland, ed. The Center for Romanian Studies, 2001, 288 p.

116. Panaitescu, P.P., *Manuscrisele slave din biblioteca Academiei R.P.R.*, Vol. 1, Bucureşti, ed. Acad. R.P.R., 1959, 408 p.

117. Panayotova, Dora, *Le Christ Verbe, Sagesse et Lumière sur les fresques de la tour de Chrelju au monastère de Rila*, în *ACIEB (XIV)*, V. II, Bucureşti, ed. Acad. RSR, 1975, p. 223 – 228.

118. Patrologiae. Cursus completus. Patres graeci. Accurante J. - P. Migne, Paris, T. 23, *Homilia Athanasii Magni, Commentarius de Templo Athenarum*, col. 1427 – 1430.

119. Patrologiae. Cursus completus. Patres graeci. Accurante J. - P. Migne, Paris, T. 97, *Richardi Bentleii Epistola*, col. 722 – 723.

120. Păcurariu, Pr. Prof. Dr. Mircea ~ , *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, ed. a 2-a, V. 1, Bucureşti, ed. Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1991, 680 p.

121. Păcurariu, Pr. Prof. Dr. Mircea ~ , *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, ed. a 2-a, V. 2, Bucureşti, ed. Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1994, 680 p.

122. Pictura murală din Moldova, Secolele XV – XVI, text: Vasile **Drăguţ**, *Antologie de imagini*: Petre **Lupan**, Bucureşti, ed. Meridiane, 1982, 60 p. + 235 il.

123. Podlacha, Wladyslaw, *Pictura murală din Bucovina*, în *Umanismul picturii murale postbizantine*, V.I, Bucureşti, ed. Meridiane, 1985, 360 p.

124. Premierstein, A. von, *Ein Pseudo-Athanasianischer Traktat mit Apokryphen Philosophensprüchen im Codex Bodleianus Roe – 5*, în „*Εἰς μνήμην Σπ. Λάμβρου*”, Atena, 1935, p. 177 – 189.

125. Premierstein, A. von, *Griechisch-heidnische Weise als Verkünder der christlichen Lehre in Handschriften und Kirchenmalereien*, în *Festschrift der Nationalbibliothek in Wien, herausgegeben zur Feier des 200jährigen Bestehens des Gebäudes*, Wien, 1926, p. 647 – 666.

126. Premierstein, A. von, *Neues zu den apokryphen Heilsprophezeiungen heidnischer Philosophen in Literatur und Kirchenkunst*, în *Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher*, IX, 1932, p. 338 – 374.

127. Probota Monastery, *The Restoration of the ~ (1996 – 2001)*, Paris, ed. UNESCO, 2001, 410 p.+ 843 il. + 19 pl.

128. Procopciuc, Valerian, *Biserica parohială din Suceviţa*, în *Analele Bucovinei*, T. VIII, nr. 2, Bucureşti, ed. Acad. Române, p. 331 – 352.

129. Puig i Cadafalch, J., *Les églises de Moldavie. Contribution a l'étude des origines de leur forme décorative. – Une école parallèle pendant le XIème siècle dans l'Europe Occidentale*, în

Académie Roumaine. Bulletin de la Section Historique, T. XI, Congrès de Byzantinologie de Bucarest. Memoires, București, ed. Cultura națională, 1924, p. 76 – 89.

130. Réau, Louis, *Iconographie de l'art chrétien, T. II, P. I, Iconographie de la Bible. Ancien Testament*, Paris, ed. Presses Universitaires de France, 1956, p. 185, p. 217 – 218, p. 233, p. 345 – 426.

131. Réau, Louis, *Iconographie de l'art chrétien, T. II, P. II, Iconographie de la Bible. Nouveau Testament*, Paris, ed. Presses Universitaires de France, 1957, p. 130 – 139.

132. Rus, Remus, *Dicționar enciclopedic de literatură creștină din primul mileniu*, București, ed. Lidia, 2003, 902 p.

133. Sabados, Marina Ileana, *Catedrala episcopiei Romanului*, Roman, editată de Episcopia Romanului și Hușilor, 1990, 358 p. + 240 il.

134. Serbische und bulgarische Florilegien (Pčele) aus dem 13. – 15. Jahrhundert, Nachdruck der Ausgabe von M.Speranskij (1904) mit einer Einleitung und neuen Registern von Dmitrij Tschizewskij, München, ed. Wilhelm Fink Verlag, 1970, Band 28 in „Slavische Propyläen”, 158 p.

135. Simonescu, Dan, *Sibilele în literatura română*, în *Contribuții privitoare la istoria literaturii române*, București, 1928.

136. Sinigalia, Tereza; **Pușcașu**, Voica Maria, *Observații asupra unor detalii iconografice din pictura naosului bisericii mînăstirii Probota*, în SCIA, Serie AP, T. 43, 1996, p. 59 – 67.

137. Spetsieris, K., *Εἰκόνες Ἑλλήνων φιλοσόφων εἰς ἐκκλησίας*, în *Ἐπιστημονικὴ ἐπετηρὶς τῆς Φιλοσοφικῆς σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν*, 2 Série, XIV (1963/1964), p. 386 – 458.

138. Ștefănescu, I.D., *Iconografia artei bizantine și a picturii feudale românești*, București, ed. Meridiane, 1973, 270 p. + il.

139. Ștefănescu, I.D., *L'art byzantin et l'art lombard en Transylvanie. Peintures murales de Valachie et de Moldavie*, Paris, ed. Librairie Orientaliste Paul Geuthner, 1938.

140. Ștefănescu, I.D., *L'évolution de la peinture religieuse en Bukovine et en Moldavie*. Paris, ed. Librairie Orientaliste Paul Geuthner, 1928.

141. Ștefănescu, I.D., *L'évolution de la peinture religieuse en Bukovine et en Moldavie, depuis les origines jusqu'au XIXe siècle. Nouvelles recherches. Étude iconographique*, Paris, ed. Librairie Orientaliste Paul Geuthner, 1929.

142. Ștefănescu, I.D., *L'illustration des Liturgies dans l'art de Byzance et de l'Orient*, Bruxelles, ed. Université libre de Bruxelles, Institut de philologie et d'histoire orientales, 1936.

143. Tafrali, Oreste, *Iconografia Immului Acatist*, în BCMI, Anul VII, fasc. 1 – 4, București, 1914.

144. Taylor, Michael D., *A historiated Tree of Jesse*, în *Dumbarton Oaks Papers*, nr. 34 – 35, Washington, ed. Center for Byzantine Studies, 1980 – 1981, p. 125 – 176.

145. Taylor, Michael D., *The Prophetic Scenes in the Tree of Jesse at Orvieto*, în: *Art Bulletin*, nr. 54, Washington, 1972, p. 413 – 416.

146. Taylor, Michael D., *Three local motifs in Moldavian Trees of Jesse, with an excursus on the liturgical basis of the exterior mural programs*, în *Revue des études sud-est européennes*, T. XII, nr. 2, Bucarest, 1974, p. 267 – 275.

147. Theodorescu, Răzvan, *Civilizația românilor între medieval și modern. Orizontul imaginii (1550 – 1800)*, Vol. I, București, ed. Meridiane, 1987, 276 p.

148. Theodorescu, Răzvan, *Civilizația românilor între medieval și modern. Orizontul imaginii (1550 – 1800)*, Vol. II, București, ed. Meridiane, 1987, 228 p.

149. **Thomas**, A., articolul „Wurzel Jesse”, în *Lexikon der Christlichen Ikonographie*, Band IV, Rome, Freiburg, Basel, Wien, ed. Herder, 1972 (1994), p. 550 – 558.
150. **Ulea**, Sorin, *Datarea ansamblului de pictură de la Sucevița*, în *Omagiu lui George Oprescu*, București, ed. Acad. RPR, 1961, p. 561 – 566.
151. **Ulea**, Sorin, *Datarea frescelor bisericii mitropolitane Sf. Gheorghe din Suceava*, în *SCIA, Seria AP, T. 13, nr. 2*, București, ed. Acad. RSR, 1966, p. 207 – 231.
152. **Ulea**, Sorin, *La peinture extérieure moldave: où, quand et comment est-elle apparue*, în *RRH*, 1984, nr. 4, București, ed. Acad. RSR, 1984, p. 285 – 311.
153. **Ulea**, Sorin, *Originea și semnificația ideologică a picturii exterioare moldovenești (I)*, în *SCIA, T. X, nr. 1*, București, ed. Acad. RSR, 1963, p. 57 – 93.
154. **Ulea**, Sorin, *Originea și semnificația ideologică a picturii exterioare moldovenești (II)*, în *SCIA, Seria AP, T. XIX*, București, ed. Acad. RSR, 1972, p. 37 – 53.
155. **Ulea**, Sorin, *O surprinzătoare personalitate a Evului Mediu Românesc: cronicarul Macarie*, în *SCIA, Seria AP, T. XXXII*, București, ed. Acad. RSR, 1985, p. 14 – 48.
156. **Ulea**, *Arhanghelul de la Ribița. Angelologie, estetică, istorie politică*, București, ed. Cerna, 2001, 168 p. + 36 fig.
157. **Vasiliu**, Anca, *Monastères de Moldavie: XIVe – XVIe siècles. Les Architectures de l'image*, Milano-Paris, ed. Humanitas, Editoriale Jaca Book, Éditions Paris-Méditerranée, 1998, 328 p. + 217 il.
158. **Vătășianu**, Virgil, *Pictura murală din nordul Moldovei*, București, ed. Meridiane, 1974, 38 p. + 110 il.
159. **Velmans**, Tania, *Création et structure du cycle iconographique de l'Akathiste*, în *ACIEB (XIV)*, V. III, București, ed. Acad. RSR, 1976, p. 469 – 473 + 9 il.
160. **Velmans**, Tania, *Une illustration de l'Akathiste et l'iconographie des hymnes liturgiques à Byzance*, în *Cahiers archéologiques*, XXII, 1972, p. 38 și urm.
161. **Voinescu**, Teodora, *Un aspect puțin cercetat în pictura exterioară din Țara Românească: motivul sibilelor*, în *SCIA, Seria AP, T. XVII*, București, ed. Acad. RSR, 1970, p. 195 – 210.
162. **Watson**, Arthur, *The Early Iconography of the Tree of Jesse*, London, 1934.
163. **Watson**, Arthur, *The Imagery of the Tree of Jesse on the West Front of Orvieto Cathedral*, în *Fritz Saxl 1890 – 1948. A volume of Memorial Essays from his Friends in England*, London, 1957, p. 149 – 164.
164. **Weitzmann**, Kurt, *Greek Mythology in Bizantine Art*, Princeton, ed. Princeton University Press, 1951.
165. **Weyl Carr**, Annemarie, articolul „Tree of Jesse”, în *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. 3, Preparated at Dumbarton Oaks, New York – Oxford, Oxford University Press, 1991, p. 2113.
166. **White**, John, *The reliefs on the façade of the Duomo at Orvieto*, în *Journal of the Warburg and Courtland Institute*, nr. 22, London, 1959, p. 254 – 302.

Imnul *Unule Născut, Fiule și Cuvântul lui Dumnezeu* pictat la mănăstirea Sucevița. Sursele și specificul inscripțiilor.

Încă înainte de Primul Război Mondial, în anul 1912, Wladyslaw Podlacha¹ a identificat în conca absidei sudice a naosului bisericii *Învierea Domnului* a Mănăstirii Sucevița o frescă ce ilustra imnul *Unule Născut, Fiule și Cuvântul lui Dumnezeu*² (Fig. 1), iar în a doua jumătate a anilor '20 ai secolului trecut I. D. Ștefănescu³ și Paul Henry⁴ au oferit descrieri succinte ale acestei fresce. André Grabar⁵ se pare că a fost primul cercetător care a descoperit afinități de ordin iconografic între imaginea *Unule Născut* de la Sucevița și celebra icoană *în patru părți*⁶

---

¹ Wladyslaw Podlacha, *Malowidla scienné w cerkwiach Bukowiny*, Lwow, 1912; trad. rom.: W. Podlacha, Gr. Nandriș, *Pictura murală din Bucovina*, în *Umanismul picturii murale postbizantine*, Vol. I, București, 1985, p. 341.

² Textul imnului *Unule Născut, Fiule și Cuvântul lui Dumnezeu* este următorul: „*Unule Născut, Fiule și Cuvântul lui Dumnezeu, Cel ce ești fără de moarte și ai primit, pentru mântuirea noastră, a Te întrupa din Sfânta Născătoare de Dumnezeu și pururea Fecioară Maria; care neschimbat Te-ai întrupat, și răstignindu-Te, Hristoase Dumnezeule, cu moarte pe moarte ai călcat, Unul fiind din Sfânta Treime, împreună slăvit cu Tatăl și cu Duhul Sfânt, mântuiește-ne pe noi!*”. Tradiția bizantină atribuie imnul *Unule Născut* însuși împăratului Iustinian I cel Mare (527 – 565). Acest imn prezintă o expunere sumară a Crezului. El era, de fapt, îndreptat împotriva monofiziților lui Dioscor, susținuți după *Răscoala Nika* (anul 532) de o bună parte a populației Imperiului. Cuvintele imnului „...*Care neschimbat Te-ai întrupat...*” se referă la faptul că atât minunile cât și patimile aparțin Unuia și Aceluiași Hristos care a suportat patimile *cu adevărat*, fiind întrupat (și nu în calitate de *Spirit imaterial*). Imnul a fost introdus de împărat în anul 534 după Hristos în textul *Sinaxei Euharistice* (adunării credincioșilor în sfântul locaș în vederea participării la Sfânta Liturghie) din Constantinopol. Ulterior, acest imn a intrat în *Liturghia Iacoviță* și în *Liturghiile Constantinopolitane*, inclusiv în Partea a II-a a *Liturghiei Sf. Ioan Gură de Aur* (Liturghia Catehumenilor).

³ I. D. Ștefănescu, *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie depuis les origines jusqu'au XIXe siècle*, Paris, 1928, p. 146. O descriere sumară a iconografiei imnului *Unule Născut* găsim și în cartea *Iconografia artei bizantine și a picturii feudale românești* (p. 170 – 171), publicată de același autor peste mai mult de patru decenii, în 1973, la București.

⁴ Paul Henry, *Monumentele din Moldova de Nord. De la origini până la sfârșitul secolului al XVI-lea*, București, 1984, p. 236 (traducere după ediția franceză – Paris, 1930).

⁵ André Grabar, *L'expansion de la peinture russe aux XVIe et XVIIe siècles*, în *Annales de l'Institut Kondakov*, IX, Belgrad, 1939, reeditat în *L'Art de la fin de l'Antiquité et du Moyen Âge*, Paris, 1968, Vol. 2, p. 960 și Vol. 3, Pl. 223, b.

⁶ Această icoană aparține complexului Muzeelor Kremlinului din Moscova, are numărul de inventar « Ж – 1321 » și se păstrează la locul ei tradițional din interiorul catedralei *Buna Vestire*.

(Fig. 2a și Fig. 2b) pictată după devastatorul incendiu din 1547 de către un atelier de zugravi din Pskov⁷ pentru catedrala *Buna Vestire* a Kremlinului Moscovei.

Epigrafiile și sursele literare ale textelor slavone din cadrul imaginii *Unule Născut* de la Sucevița au constituit obiectul de studiu al Nicolettei Isar⁸, iar locul și rolul ocupat de această imagine în cadrul programului iconografic al naosului bisericii *Învierea Domnului* a fost în detaliu analizat de Constanța Costea⁹. O sinteză a cunoștințelor acumulate pe parcursul a aproape un secol de investigații a temei *Unule Născut* (examinată în strânsă legătură cu dezbaterile din Rusia secolului al XVI prilejuite de noile tendințe apărute în iconografie, de așa-numita pictură „înțeleaptă” ș. a.) a fost publicată anul trecut de către Emil Dragnev în volumul III al culegerii de studii „*Movileștii. Istorie și spiritualitate românească*”¹⁰

---

⁷ Este vorba de atelierul de zugravi din care făceau parte Ostanea, Iakov, Mihailo, Iakușko și Semion Vîsoki Glagol’.

⁸ Nicolette Isar, *Sucevița: valorisation épigraphique dans l’herméneutique iconographique de l’image*, în *Byzantinoslavica*, LVII, 1996, fasc. 2, p. 360 – 375 ; idem, *L’iconicité du texte dans l’image post-byzantine moldave : une lecture hésychaste*, în *Byzantinoslavica*, LIX, 1998, p. 109.

⁹ Constanța Costea, *Naosul Suceviței*, în *Artă românească. Artă europeană. Centenar Virgil Vătășianu*, Oradea, 2002, p. 105 – 116.

¹⁰ Emil Dragnev, *Note privitoare la pictura „înțeleaptă” din Moldova medievală*, în *Movileștii. Istorie și spiritualitate românească. Vol 3. Artă și restaurare*, Sfânta Mănăstire Sucevița, 2007, p. 97 – 114, Fig. 3, Fig. 15, Fig. 16 și tabelul cu inscripții slavone din anexa ilustrată.

Imnul “Unule născut...”. Mănăstirea Sucevița

Cercetarea semanticii iconografiei imnului *Unule Născut* are o istorie destul de lungă care, inițial, ignoră informațiile furnizate de frescele de la Sucevița și de la Dragomirna. Această semantică a rămas mult timp o enigmă pentru străini. Astfel, văzând la Iași, la mănăstirea Galata, o icoană moscovită ce ilustra imnul *Unule Născut*, Paul din Alep a caracterizat subiectele reprezentate acolo „drept lucruri prea subtile pentru ca mintea să le poată cuprinde”¹¹. Istoria artei europene din primul sfert al secolului al XIX-lea cunoaște exemple similare. Publicând la

¹¹ Vezi acest fragment din jurnalul de călătorie a lui Paul din Alep în *Călători străini despre Țările Române*, Vol VI, București, 1976, p. 52. Atragem atenția la faptul că traducerea românească a denumirii icoanei ce ilustra imnul *Unule Născut* –, *O Cuvânt unic al lui Dumnezeu, Fiu unic nemuritor*” – nu este identică cu textul românesc al imnului *Unule Născut* din cadrul *Liturghiei Sf. Ioan Gură de Aur*. În traducerea rusă a operei lui Paul din Alep, denumirea icoanei coincide cu începutul textului imnului: „Единородный Сыне и Слове Божий, бессмертен сый”. Vezi : *Путешествие антиохийского патриарха Макария в Россию в половине века описанное его сыном архидиаконом Павлом Алеппским*, Москва, 2005, p. 58.

Paris, în anul 1823, o stampă (Fig. 3) executată după o icoană cu imaginea *Unule Născut*, J. B. L. G. Seroux d'Agincourt credea că are în față o variantă exotică „ruteană” a *Judecății de Apoi*¹². Lucrurile par a se fi clarificat abia după ce F. I. Buslaev a publicat comentariile la tipul iconografic *Unule Născut* și imaginea omonimă din unul din *podlinnikurile* aflate pe atunci în posesia colecționarului G. D. Filimonov¹³ (Fig. 4). La scurt timp, în volumul de copii grafice executate după o serie de vechi icone ruse de către restauratorul V. P. Gurianov¹⁴, A. I. Uspenski a reprodus și a comentat încă un model al imaginii *Unule Născut* – model, transpus pe hârtie după o icoană din colecția lui Matvei Vostreakov¹⁵ (Fig. 5).

Atât în perioada interbelică cât și după cel de al 2-lea Război Mondial au continuat investigațiile semnificației inițiale și a contextului apariției în Rusia moscovită a iconografiei imnului *Unule Născut*. Din multitudinea de publicații apărute pe marginea acestui subiect merită a fi menționate studiul monografic consacrat școlii de pictură din Moscova de pe timpul lui Ivan cel Groaznic semnat de Ol'ga I. Podobedova¹⁶, investigația Nataliei Iu. Markina cu privire la locul icoanei *în patru părți* de la catedrala *Buna Vestire* a Kremlinului în contextul serviciului divin¹⁷, publicația lui L. I. Lifșiț despre fictiva „erezie galateană”¹⁸, precum și o serie întreagă de

¹² J. B. L. G. Seroux d'Agincourt, *Histoire de l'Art par les monuments depuis sa décadence, au IVe siècle, jusqu'à son renouvellement au XVIe siècle*, Vol. 2, Paris, 1823, p. 110, comentarii la Pl. CXX.

¹³ Θ. И. Буслаев, *О русской иконе. Общие понятия о русской иконописи*, Москва, 1997, p. 16 – 19 și il. 2 de la p. 17, – ediția dată reproduce un studiu al lui Buslaiev elaborat încă la sfârșitul secolului XIX și publicat în volumul 1 al operelor alese a savantului: Θ. И. Буслаев, *Сочинения по археологии и истории искусства*, Том 1, Спб., 1908.

¹⁴ *Переводы съ древнихъ иконъ собранные и исполненные иконописцемъ и реставраторомъ В. М. Гурьяновымъ. Текстъ А. И. Успенскаго*, Москва, Печатня А. И. Снегиревой, 1902, p.45 – 47.

¹⁵ Ibidem, planșa inclusă între p. 44 – 45.

¹⁶ О. И. Подобедова, *Московская школа живописи при Иване IV. Работы в Московском Кремле 40-х – 70-х годов XVI в.*, Москва, 1972.

¹⁷ Н. Ю. Маркина, „Четырехчастная” икона в контексте богослужебного чина, în *Восточнохристианский храм. Литургия и искусство*, Москва, 1994, p. 278; idem, *К проблеме изучения иконы «Четырехчастная»: история изучения «Дела дьяка Висковатого» и живописи грозненского времени*, în *Проблемы изучения памятников духовной и материальной культуры, Выпуск 2 / Материалы научной конференции 1991 г.*, Москва, 2000. p. 90 -104.

¹⁸ Л. И. Лифшиц, *Кто такие “галатские еретики”?*, în *Древнерусское искусство. Русское искусство позднего средневековья. XVI век*, Санкт-Петербург, 2003, p. 170 și urm.

articole antebelice referitoare la rolul mitropolitului Makari în înnoirea picturii bisericești ruse, la „procesul” diakului Viskovatî¹⁹, la punctul de vedere al călugărului Zinovi de la mănăstirea Oten în ceea ce privește noile imagini ale lui Iisus Hristos „în armură” ș. a. , – toate semnate de Nikolai E. Andreev²⁰. Totalitatea lucrărilor menționate mai sus ne scutesc de necesitatea descrierii iconografiei imaginii *Unule Născut* sau de schițarea contextului istoric al apariției acestei imagini, oferindu-ne în același timp posibilitatea de a examina mai în detaliu inscripțiile din cadrul picturii murale respective de la Sucevița.

Recentele lucrări de decapare din interiorul bisericii *Învierea Domnului* au permis o fotografiere mai calitativă a inscripțiilor din naos și au confirmat, în linii mari, descifrarea textelor slavone (din fresca *Unule Născut*) propusă inițial de Nicoletta Isar²¹ și, ulterior, verificată și dezvoltată – prin referirea la terțe surse – de Emil Dragnev²². Au rămas însă o serie de întrebări legate de specificul redacțiilor și de sursele scripturistice sau canonice ale unor inscripții din cadrul extrem de complexei ilustrări la mănăstirea Sucevița a imnului *Unule Născut*. Astfel, s-a menținut nesoluționată problema incongruenței între textul propriu-zis al imnului *Unule Născut* și pisanile ce-l reproduc în fresca de la mănăstirea menționată sau în icoana *în patru părți* de la catedrala *Buna Vestire* a Kremlinului din Moscova. Ol’ga I. Podobedova a invocat chiar, în calitate de fundament al imaginii *Unule Născut* din catedrala moscovită o stihire din Sâmbăta ce urmează Vinerii Patimilor²³. Într-adevăr, această stihire, în

---

¹⁹ Numele complet al acestui important funcționar de la curtea lui Ivan cel Groaznic era „*Ivan Mihailov, fiul lui Viskovatî*”. Fiind secretar (diak) la *Posolski Prikaz* (o instituție de stat similară ministerelor de externe contemporane) Viskovatî era destul de bine informat în ceea ce privește specificul iconografiei catolice și deosebirile ei de tradiționala iconografie ortodoxă.

²⁰ Н. Е. Андреевъ, *Митрополитъ Макарій какъ деятель религіознаго искусства*, în *Seminarium Kondakovianum*, VII, Praha, 1935, p. 227 – 244; idem, *О деле дьяка Висковатого*, în *Seminarium Kondakovianum*, V, Praha, 1932, p. 217 - 241; idem, *Инокъ Зиновій об иконопочитаніи и иконописаніи*, în *Seminarium Kondakovianum*, VIII, Praha, 1936, p. 268 – 277.

²¹ Nicoletta Isar, *Sucevița: valorisation épigraphique...*, p. 365 – 373.

²² Emil Dragnev, *op. cit.*, p. 110 – 112 și tabelul cu inscripții slavone din anexa ilustrată.

²³ О. И. Подобедова, *op. cit.*, nota 1 la p. 90 – 91. Este vorba de stihirea: „*Ziua de azi mai înainte a închipuit-o cu taină marele Moise zicând: Și a binecuvântat Dumnezeu ziua a șaptea; că aceasta este Sâmbăta cea binecuvântată; aceasta este ziua odihnei, în care s-a odihnit de toate lucrurile Sale Unul-Născut, Fiul lui Dumnezeu, prin rânduiala*

care este amintită „*Sâmbăta cea binecuvântată, ..., în care s-a odihnit de toate lucrurile Sale Unul-Născut*”, pare a fi potrivită pentru înțelegerea semnificației celebrei icoane moscovite, privite în totalitatea celor *patru părți* ale ei²⁴. În acest context amintim faptul că prima parte (din stânga registrului superior) a icoanei ilustrează un verset din cartea veterotestamentară „*Facerea*”(cap. 2, v. 2) „...în ziua a șaptea S-a odihnit (Dumnezeu) ...”, iar partea a patra a aceleiași icoane (din dreapta registrului superior) ilustrează imnul *Unule Născut*. Conținutul acestei stihiri este însă absolut irelevant pentru înțelegerea modificărilor operate textului imnului *Unule Născut* pe parcursul transpunerii lui în redacția atestată la Sucevița. Analiza inscripțiilor de pe o serie de icoane ruse din secolele XVI – XVII (care prezintă iconografia *Unule Născut*) certifică atât prezența redacției integrale a imnului cât și prezența redacției modificate, atestate la Sucevița. Astfel, icoana *Unule Născut* de sfârșit de secol XVI din colecția Muzeului Rus din Sankt-Petersburg²⁵, reprodusă de Nikodim Kondakov²⁶ și de André Grabar²⁷, ne oferă varianta integrală a textului imnului (Fig. 6), pe când icoana omonimă de început de secol XVIII din biserica cimitirului satului Vîtegra (fosta gubernie Olonețk, Rusia) descrisă încă în anul 1859 de profesorul de gimnaziu K. M. Petrov²⁸, ne oferă o redacție a textului identică cu cea de la

---

morții, după trup odihnindu-se; și la ceea ce era iarăși întorcându-se, prin Înviere, ne-a dăruit nouă viața veșnică...”, Triod, București, 1970, p. 661.

²⁴ Partea superioară a icoanei în *patru părți* din catedrala Buna Vestire a Kremlinului Moscovei cuprinde ilustrația versetului „...în ziua a șaptea S-a odihnit (Dumnezeu) ...” (*Facerea*, cap. 2, v. 2) și ilustrația imnului “*Unule Născut, Fiule și Cuvântul Domnului...*” (din *Liturghia Sf. Ioan Gură de Aur*). Partea inferioară a aceleiași icoane cuprinde ilustrația versurilor “*Veniți, neamuri să ne închinăm Dumnezeului celui în trei ipostasuri...*” (Stihira la *Vecernia Mare a Cincizecimii*) și “*În mormânt cu trupul...*” (Troparul din *Rânduiala ceasurilor Sfintelor Paști*).

²⁵ Numărul de inventar al acestei icoane este ДРЖ – 2067. Dimensiuni: 55 x 42,6 cm. La mijlocul sec. XIX a aparținut unei case de rugăciuni a ortodocșilor ruși de rit vechi. Din 1860 până în 1897 a făcut parte din colecția *Muzeului de Antichități Creștine* al Academiei de Arte din Sankt-Petersburg. De acolo a fost transferată în *Muzeul țarului Alexandru III* (Actualul Muzeu Rus).

²⁶ Н. П. Кондаков, *L'icône russe (Русская икона)*, T. IV, Praha, 1933, il. 98.

²⁷ André Grabar a reprodus această icoană în *L'Art de la fin de l'Antiquité et du Moyen Âge*, Paris, 1968, Vol. 3, Pl. 223, b. , fără a indica proveniența ei.

²⁸ К. М. Петров, *Исторические записки о памятниках Вытегры*, în *Олонецкие губернские ведомости*, 1859, Nr. 3.

Sucevița²⁹: „Unule Născut Cuvântul Domnului, Fiule fără de moarte, fără de început și veșnic ființând întru Tatăl, Duh Sfânt, cu adevărat Duh purtător de viață a toată făptura”. Cât privește icoana în patru părți din catedrala Buna Vestire a Kremlinului, aici putem citi o redacție mai abreviată decât de cea de la Sucevița, în care lipsesc ultimele cuvinte: „Duh Sfânt, cu adevărat Duh purtător de viață a toată făptura”. Cum pot fi explicate toate aceste modificări de ordin redacțional a textului imnului și cum a apărut redacția textului de la Sucevița? Se pare că răspunsul la aceste întrebări ni-l oferă al VI-lea volum al „Istoriei Artei prin monumente...” („Histoire de l'Art par les monuments...”) a lui J. B. L. G. Seroux d'Agincourt³⁰, unde este reprodusă o stampă realizată după o icoană cu imaginea *Unule Născut*³¹ (Fig. 7). Observăm, că în această stampă cuvintele finale „Duh Sfânt, cu adevărat Duh purtător de viață a toată făptura” nu sunt ortografiate pe câmpul de sus al icoanei (unde trebuie să fie amplasat titlul), ci de-a lungul perimetrului circumferinței Gloriei lui Dumnezeu-Sabaoth. Putem deci presupune că aceste cuvinte inițial nu făceau parte din titlul imaginii *Unule Născut*. Acest lucru este confirmat de icoana în patru părți de la catedrala Buna Vestire din Moscova – unul din cele mai vechi

²⁹ În original: “Единородный сыне и слове Божией бессмертен сын, безначальный и соприисносущий Отцу, Дух Святыи, воистину Дух животворя всяку тварь”.

³⁰ Comentariile lui J. B. L. G. Seroux d'Agincourt din 1823, oricât de naive nu ar părea ele din perspectiva zilei de astăzi, merită să fie amintite. Aceste comentarii sunt, de fapt, prima încercare de abordare a iconografiei imnului *Unule Născut* în istoria modernă a artei. Mai mult decât atât, traducerea în latină a inscripțiilor slavone din stampa reprodusă de Seroux d'Agincourt – traducere, datorată lui Jourdain Mickiewicz, procuror general al bazilienilor ruteni din Roma – este, de fapt, prima traducere într-o limbă neslavă a componentei epigrafice a iconografiei imnului *Unule Născut*. Reproducem aici această traducere latină în conformitate cu numerotarea inscripțiilor din stampă: 1. *Procede in nomine Dei, ecce poculum Domini cum vino sincero, fac commixtionem*; 2. *Et fugavit inimicos suos retro*; 3. *O amici! Et fortitudo mea adjuvabit me, uti ligno vulnerabit Dei genetrix Maria intemerata*; 4. *Venit Deus a Sione, et vox Jerusalem, et iudicavit populum in valle*; 5. *Concutiens terram, commovens mare, sublevans interiora, sustinens abyssum*; 6. *Invidiator boni, instillator mali, adferens mortem, conducens in vallem perditionis*; 7. *Volucres coeli, et animalia terrae, venite comedere corpora mortuorum*; 8. *Unigenitus filius, Verbum Divinum, immortalis et aboeternus est, et consubstantialis est Filius Patri*. Vezi: J. B. L. G. Seroux d'Agincourt, op. cit., Vol. 3, p. 135.

³¹ J. B. L. G. Seroux d'Agincourt, op. cit., Vol. 2, p. 110. Remarcăm aici faptul că proveniență „ruteană” a acestei icoane este rezultatul confuziei pe care Seroux d'Agincourt o face între noțiunile de rus și rutean. De asemenea este greșită și datarea excesiv de timpurie (sec. XIV !) a acestei opere. În realitate, stampa prezentată de Seroux d'Agincourt reproduce, după toate probabilitățile, o icoană rusă de secol XVII - XVIII sau o icoană făcută (cam în aceeași perioadă) după un model rusec.

exemple ce prezintă această iconografie³². Acolo, după cum rezultă din fotografiile reproduse, în titlul imaginii *Unule Născut* lipsesc exact aceste ultime 7 cuvinte³³. Este deci logic să presupunem că pe parcursul circulației icoanelor sau erminiilor (podlinnikurilor) s-a produs alipirea celor două texte: titlul inițial scurt *Unule Născut* de pe câmpul imaginii a fost continuat de cuvintele din interiorul perimetrului Gloriei lui Dumnezeu-Sabaoth. Cât privește caracterizarea „*fără de început și veșnic fiindând*” – absentă în textul imnului *Unule Născut*, dar prezentă deja în icoana *în patru părți* de la catedrala *Buna Vestire* – ea pare a fi o interpolare timpurie, apărută odată cu constituirea canonului iconografic și inspirată, posibil, de opera Sf. Ioan Damaschinul³⁴.

O istorie destul de interesantă par să aibă cuvintele pictate în partea de jos (din centru) a frescei *Unule Născut* de la Sucevița: „*O, prieteni și puterea mea, pătruns în mine asemeni lemnului (crucii – C. C.) m-a împuns în inimă, Maria din Bethleem*” (Fig. 8). Nicoletta Isar a presupus că aici avem o aluzie la profeția lui Simeon³⁵. În realitate avem aici o variantă prescurtată și parțial modificată a icosului ce urmează condacului glasului 7 din *Canonul Crucii*, care se cântă la utrenia zilei de vineri din a 4-a Săptămână a Postului: „*Trei cruci a înfipt Pilat pe Golgota: două tâlharilor și una Dătătorului de Viață, pe care a văzut-o iadul și a zis celor de jos: O, slugile mele și puterile mele, cine este cel ce a înfipt piron în inima mea? Cu suliță de lemn m-a împuns fără veste și mă rup. La cele din lăuntru ale mele mă doare, pântecul meu se chinuiește, simțurile-mi tulbură duhul; și mă silesc a lepăda din mine pe Adam și pe ceilalți din Adam, care îmi sunt dați prin lemn; că lemnul iarăși îi duce în rați*”³⁶. Acest lucru este confirmat nu numai de asemănările frapante între textul slavon al icosului și inscripția de la Sucevița, ci și de o icoană de tip *Unule Născut* din secolul XVII (Muzeul Rus, Sankt-Petersburg), reprodusă de

³² Referitor la icoana *Unule Născut* din colecția Rahmanov a bisericii ruse ortodoxe de rit vechi a cimitirului Rogojk din Moscova vezi: O. И. Подобедова, *op. cit.*, p. 91 – 92 și nota 2 de la p. 91.

³³ Numărarea cuvintelor-lipsă s-a făcut, evident, după redacțiile originale slavone și nu după traducerile românești, care prezintă un număr mai mare de cuvinte.

³⁴ Vezi caracteristicile atribuite lui Dumnezeu de Sf. Ioan Damaschin în capitolul 2 al Primei Cărți a *Expunerii exacte a credinței ortodoxe* (numită de unii autori *Dogmatica*).

³⁵ Nicoletta Isar, *Sucevița: valorisation épigraphique...*, p. 372 – 373. Probabil autoarea are în vedere v. 35 din cap. 2 al *Evangeliei după Luca*: „*Și prin sufletul tău va trece sabie, ca să se descopere gândurile din multe inimi*”.

³⁶ *Triodul*, București, 1980, p. 315.

Nikodim Kondakov în cartea „L’icône russe”³⁷ (Fig. 9). Pe câmpul de jos, din stânga, al acestei icoane putem citi textul *icosului* din *Canonul Crucii* copiat din *Triod*³⁸ într-o formă aproape neabreviată. Dar atât pe câmpul acestei icoane, cât și în *icosul* respectiv din *Canonul Crucii*, numele *Mariei din Bethleem* nu figurează. Apariția numelui Maicii Domnului atât în fresca de la Sucevița cât și în stampa reprodușă de Seroux d’Agincourt pare a fi rezultatul alipirii mecanice a unei inscripții ce se referea inițial la o cu totul altă imagine³⁹ din cadrul aceleiași tipic iconografic.

Imaginea lui Hristos „în armură”, așezat pe cruce (Fig. 10), caracteristică iconografiei imnului *Unule Născut*, a prilejuit o vie polemică încă în cadrul „procesului” diakului Viskovatîi. Această imagine se întâlnește și în alte redacții, inclusiv într-o extrem de controversată redacție iconografică numită *Mântuitorul Mare Arhiereu*⁴⁰ (Fig. 11 și Fig. 12). Chiar și în anii 60 ai secolului al XVI-lea, după conciliul Bisericii ortodoxe ruse din 1553 – 1554, discuțiile legate de canonicitatea chipului Mântuitorului „în armură” au continuat⁴¹. Unul din argumentele invocate de apărătorii acestei insolite imagini ține de faptul că ea ilustrează un fragment din *Epistola către Efeseni* a Sfântului apostol Pavel⁴². Remarcăm însă că textul ce însoțește această imagine atât la Sucevița cât și în marea majoritate a icoanelor ruse este un citat din Psaltire, mai exact prima jumătate a versetului 72 din Psalmul 77: „Și a lovit din spate pe vrăjmașii săi” (Fig. 13).

³⁷ Н. П. Кондаков, *op. cit.*, il. 100.

³⁸ În limba slavonă *Triodul* și *Penticostarul* se numesc, respectiv, *Postnaia Triod’* și *Ţvetnaia Triodi’*. În cazul de față este vorba de *Postnaia Triod’*.

³⁹ Este vorba de imaginea „Nu te tângui pentru Mine, Maică”, ce ilustrează Cântarea a 9-a din Sâmbăta Mare.

⁴⁰ În această variantă a imaginii *Mântuitorul Mare Arhiereu* sunt pictate imaginile lui Dumnezeu-Tatăl în odăjdii de Mare Preot („Preot în veac, după rânduiala lui Melchisedec...”), Hristos „în armură” și Hristos-răstignit, cu trupul acoperit de aripile unui serafim. Or, una din învinuirile aduse de diakul Viskovatîi noilor icoane pictate după incendiul din 1547 ținea de reprezentarea imaginii lui Hristos – *Serafim răstignit*. Viskovați a observat corect că această imagine descinde dintr-o viziune a Sfântului Francisc din Assisi: viziunea din 14 septembrie 1224, în urma căreia sfântului i s-au deschis stigmatetele.

⁴¹ Vezi scrisarea novgorodeanului Șciocikin și comentariile lui Zinovi de la mănăstirea Oten. Cf. N. A. Andreev, *Инокъ Зиновій об иконопочитаніи...*, p. 268 – 271 și nota 63 de la p. 268 -269

⁴² În toate luați pavyza credinței, cu care veți putea să stingeți toate săgețile arzătoare ale vicleanului. Luați și coiful Mântuirii și sabia Duhului, care este Cuvântul lui Dumnezeu. Sfântul apostol Pavel, *Epistola către Efeseni*, cap. 6, v. 16 – 17.

Tot din Psalmi este inspirat și textul situat în partea stângă a frescei *Unule Născut* de la Sucevița (în dreptul aripilor îngerului din vecinătatea lui Hristos „în armură”) (Fig. 14). Nicoletta Isar a identificat un text extrem de apropiat în traducerea slavonă a versetului 8 din psalmul 74: „*Paharul este în mâna Domnului, plin cu vin curat bine-mirositor...*”⁴³. Ce-i drept începutul textului inscripției de la Sucevița („*Îngeri și Heruvimi, va veni în numele Domnului...*”) în psalm nu figurează. Probabil, cuvintele „*Îngeri și Heruvimi*” se referă la imaginile respectivelor ierarhii cerești din frescă. Cât privește fragmentul „*va veni în numele Domnului...*”, descoperit și în inscripțiile de pe câmpurile unor icoane de secol XVII – XVIII⁴⁴ (Fig. 15), credem că avem aici un adaos la conținutul psalmului – adaos, datorat programatorilor canonului iconografic. Referitor la apariția cuvântului „*mânie*” prezentat în sintagmă la Sucevița („*paharul mâniei*” = „*cupa mâniei*”), credem că aici este vorba de o confuzie comisă de către zugravi. Or, în limba slavonă forma abreviată a cuvântului „*Dumnezeu*” la cazul genitiv („Гѣхъ”) putea fi ușor confundată cu începutul cuvântului slavon „*mânie*” („Гѣхъа”).

Textul „*Va chema Dumnezeu din Sion și glasul lui din Ierusalim; și va judeca oamenii (neamurile) după soarta (lor)*” este situat la Sucevița între Gloria în care este pictat Hristos-Emanuel și imaginea primului înger din dreapta chipului lui Dumnezeu-Sabaoth (Fig. 16). Deși acest text este destul de șters, el i-a permis, totuși, Nicolettei Isar să identifice aici o parafrază din *Cartea profetului Isaia* (cap. 2, v. 3 – 4): „*Căci din Sion va ieși Legea și Cuvântul lui Dumnezeu din Ierusalim. El va judeca neamurile și la popoare fără de număr va da legile Sale...*”⁴⁵.

În partea dreaptă a mormântului în care stau Hristos și Maica Domnului din fresca de la Sucevița (unde este ilustrată cântarea „*Nu te tângui pentru Mine, Maică*”), găsim un text pictat cu culoare albă (Fig. 17). Conținutul acestui text – „*Păsările cerului și fiarele pământului veniți să mâncați trupurile morților*” – pare să fie compus dintr-o adresare preluată din *Apocalipsa Sf. Ioan Teologul* – „*Veniți și vă adunați la ospățul cel mare al lui Dumnezeu ca să mâncați trupuri de împărați...*” (Cap. 19, v. 17 – 18) – adresare, asociată unuia din două posibile citate, preluate

⁴³ Nicoletta Isar, *Sucevița: valorisation épigraphique...*, p. 370 și notele 54 și 55. Versetul 9 al acestui psalm la care face trimitere autoarea corespunde versetului 8 din *Biblia* aprobată de Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române.

⁴⁴ Vezi textul din stampa gravată după o icoană cu imaginea *Unule Născut*: J. B. L. G. Seroux d'Agincourt, *op. cit.*, Vol. 6, Pl. CXX.

⁴⁵ Nicoletta Isar, *Sucevița: valorisation épigraphique...*, p. 367.

în formă abreviată din *Cartea profetului Ieremia*: „...și voi da trupurile lor spre hrană păsărilor cerului și fiarelor pământului” (Cap. 19, v. 7) sau „...și vor fi trupurile poporului acestuia hrană păsărilor cerului și fiarelor pământului” (Cap. 7 v. 33).

Persistă neidentificate până în prezent sursele textelor: „*Cutremurând Pământul, tulburând Apele, mișcând Infernul, domolind Genunile*”⁴⁶ și „*Cel care urăște Binele, se bucură de Rău; aduce Moarte, sleit în Infernul pieirii*”⁴⁷ (ambele inscripții în Fig. 18). Nicoletta Isar a presupus că avem aici niște texte inspirate de profețiile lui Isaia sau ale lui Ieremia (cap. 22, v. 8 – 9)⁴⁸. O redacție apropiată a textului „... Aduce Moarte...” descoperim și în inscripția de deasupra imaginii leului „apocaliptic” de la Sucevița „... moarte a eliberat din Infernul pieirii”⁴⁹ (Fig. 19).

O istorie destul de interesantă pare să aibă inscripția de pe filacteria lui Hristos-Emanuel din centrul compoziției *Unule Născut*. Textul acestei inscripții – „*Duhul Harului, Duhul Înțelepciunii umplând Cerul*” – este destul de șters la Sucevița (Fig. 20), dar se reconstituie grație exemplelor furnizate de icoana *în patru părți* de la catedrala *Buna Vestire* a Kremlinului și de stampa reprodusă de Seroux d’Agincourt (Fig. 21). O formulare identică sau similară cu acest text nu a putut fi descoperită nici în Biblie și nici în alte scrieri canonice. Există însă unele mărturii ce indică faptul că imaginile „*Duhul Harului*” și „*Duhul Înțelepciunii*” figurau în decorația plafoanelor *Palatului de Aur (Zolotîie polatî)* al lui Ivan cel Groaznic⁵⁰. Aceste

---

⁴⁶ Vezi traducerea franceză a acestui citat în: Nicoletta Isar, *Sucevița: valorisation épigraphique...*, p. 366; traducerea latină – în nota 29 a articolului nostru.

⁴⁷ Ibidem, Traducerea noastră a textului slavon diferă într-o anumită măsură de traducerile (în latină) a lui Jourdain Mickiewicz și (în franceză) a Nicolettei Isar. Considerăm că cuvântul „исходя” din icoana *în patru părți* de la Moscova (de la care provine, în ultimă instanță, redacția coruptă „изводн” de la Sucevița), trebuie să fi avut sensul de „a istovi”, „a slei” și nu sensul de „a duce” sau „a conduce”. De fapt, fraza „*Cel care urăște Binele, se bucură de Rău; aduce Moarte, sleit în Infernul pieirii*” se referă la imaginea Diavolului strivit de crucea pe care stă așezat Hristos îmbrăcat în armură.

⁴⁸ Nicoletta Isar, *Sucevița: valorisation épigraphique...*, p. 367.

⁴⁹ Nicoletta Isar a presupus că inscripțiile de la Sucevița pictate în culori negre ar avea conotații negative și s-ar referi la cei damnați și la dezastrul apocaliptic, pe când inscripțiile aurite sau pictate în culori albe ar avea conotații pozitive. Vezi: Nicoletta Isar, *L’iconicité du texte dans l’image...*, p. 107 – 109. Nu cred însă că inscripția „*Păsările cerului și fiarele pământului veniți să mâncați trupurile morților*” – pictată cu culoare albă – ar putea fi evaluată drept inscripție cu conotații pozitive.

⁵⁰ Vezi descrierea acestor plafoane în cartea: И. Е. Забелин, *Домашний быт русских царей в 16 и 17 столетиях. Книга первая. Государев двор или дворец*, Москва, ed. Книга, 1990, p. 195.

plafoane au fost zugrăvite la scurt timp după devastatorul incendiu din 1547 și, posibil, tematica decorului lor a fost influențată de preotul Silvestru, un apropiat al mitropolitului Makari. În cadrul iconografiei imnului *Unule Născut* cuvintele „*Duhul Harului, Duhul înțelepciunii...*” de pe filacteria lui Hristos-Emanuel (spre deosebire de alte citate!) nu erau strict obligatorii. Ele puteau fi substituite de citate din Sfânta Scriptură. Astfel, în deja amintita icoană de sfârșit de secol XVI de la Muzeul Rus⁵¹, reprodusă de Nikodim Kondakov, găsim binecunoscutul citat neotestamentar „*Veniți la Mine toți cei osteniți ...*”⁵², iar într-o recent restaurată icoană rusă (Fig. 22) cu imaginea *Unule Născut* de sfârșit de secol XVII sau început de secol XVIII (provenită din biserica *Sf. Ilie Profetul* a cimitirului satului Samino, raionul Vîtegorsk, regiunea Vologda) restauratorul S. P. Belov a descoperit pe filacteria lui Hristos-Emanuel primele trei versete ale Psalmului 44 traduse în slavonă: „*Cuvânt bun răspuns-a inima mea; grăi-voi cântarea mea împăratului. Limba mea este trestie de scriitor ce scrie iscusit. Împodobit ești cu frumusețea mai mult decât fiii oamenilor...*”⁵³.

Ținem să accentuăm faptul că între redacțiile monumentale și redacțiile atestate în icoane ale imaginii *Unule Născut* există multiple și profunde afinități. Un extrem de sugestiv exemplu în acest sens ni-l oferă dipticul de mijloc de secol XVII de la Muzeul de Icoane Recklinghausen⁵⁴ (Fig. 23). Aici, în registrul superior, ilustrarea imnului *Unule Născut* pe panoul din stânga este asociată cu ilustrarea imnului marial *De tine se bucură*⁵⁵ pe panoul din dreapta. Evident că această asociere amintește frapant de asocierea acelorași imnuri în picturile murale din naosul Suceviței⁵⁶.

Compararea frescei *Unule Născut* de la Sucevița (repetată în mare parte și în fresca omonimă de la Dragomirna!) cu icoanele ruse menționate mai sus ne permite să tragem concluzia că

⁵¹ Nr. inv. ДРЖ – 2067.

⁵² *Evangelia după Matei*, Cap. 11, v. 28.

⁵³ С. П. Белов, Икона “Единородный сыне” из Саминского Погоста, *în Вытегра: Краеведческий альманах*, Вып. 2, Вологда, 2000.

⁵⁴ Vezi imaginea dipticului în: Bernhard Bornheim, *Icônes. Miniatures russes*, Les éditions de l’Amateur, 1999, il. de la p. 253. Acest diptic are numărul de inventar 203 – Vezi: Eva Haustein-Bartsch, *Ikonen-Museum Recklinghausen*, Munchen, 1995, p. 30 – 31.

⁵⁵ Imn marial din liturghia Sf. Vasile.

⁵⁶ La Sucevița ilustrarea imnului *Unule Născut* se află în conca absidei sudice a naosului, iar ilustrarea imnului *De tine se bucură* – în registrul superior al peretelui de vest al aceluiași naos.

înnoirile de ordin iconografic prezente în Moldova de început de secol XVII se referă în primul rând la detaliile figurative și mai puțin la inscripții. Astfel, dublarea numărului îngerilor din registrul superior al compoziției *Unule Născut*, modificarea arhitecturilor din peisajele de fundal (dispariția opoziției între biserică și sinagogă⁵⁷ sau biserică și palat), apariția fântâni cruciforme⁵⁸, înlocuirea imaginii *tetramorfului* din mâna dreaptă a lui Hristos-Emanuel prin imaginea unui porumbel (*Sf. Duh* ?) ș. a. se referă în exclusivitate la imagine și nu la text. Este posibil ca aceste modificări iconografice (în special cele ce țin de peisajele arhitecturale și de amplificarea numărului de figuri) să fie rezultatul transferului la scară monumentală a canonului iconografic elaborat inițial pentru icoane. Instructivă în acest context ar fi compararea imaginilor *Unule Născut* de la Sucevița și Dragomirna cu pictura monumentală omonimă, realizată de Liubim Agheev la catadrala *Adormirea Maicii Domnului* de la mănăstira Kirillo-Belozersk⁵⁹. Dar repictarea neîndemânatică a acestei opere ne lipsește, la moment, de un prețios reper în studiul redacțiilor parietale ale reprezentării imnului *Unule Născut*. În acest context, imaginile și textele ce ilustrează imnul dat la Sucevița (și, ulterior, la Dragomirna !) certifică valențele majore pe care le poate căpăta un canon iconografic extrem de complex și de sofisticat, preluat din arta icoanei și adaptat cerințelor picturii monumentale.

---

⁵⁷ Opoziția între *templul noului testament* și *templul vechiului testament* din icoana *în patru părți* de la catedrala *Buna Vestire* a Kremlinului a fost observată de O. I. Podobedova. Vezi: O. И. Подобедова, *op. cit.*, 98.

⁵⁸ Acest motiv iconografic a fost în detaliu examinat în studiul: Emil Dragnev, *op. cit.*, p. 103 – 108 cu notele aferente.

⁵⁹ Catedrală a fost decorată în anul 1641 „pe cheltuiala diakului împărătesc Nikifor Șipulin”. Fresca *Unule Născut*, zugrăvită de Agheev, este situată pe versantul de est al bolții naosului. În anul 1838 ea a fost vulgar repictată în ulei. Starea precară de conservare și iconografia acestei picturi murale au fost sumar descrise în anul 1967 în actul de expertiză tehnică a catedralei *Adormirea Maicii Domnului* semnat de către L. V. Betin și D. E. Breaghin, colaboratori pe atunci ai Atelierului unional de restaurare a ministerului culturii al URSS. Acest act este reprodus în studiul lui S. P. Belov citat în nota 51. Apariția la mănăstirea Kirillo-Belozersk a imaginii *Unule Născut* – imagini, extrem de rar întâlnite în pictura monumentală – se datorează, probabil, hagiografiei Sfântului Kirill din Novoiezersk. Astfel, după cum a observat în anul 2007 cercetătoarea T. B. Karabasova, introducerea la cea de a doua (și cea mai populară !) redacție a hagiografiei acestui sfânt începea cu cuvintele imnului *Unule Născut*. Vezi (în limba rusă): T. B. Karabasova, *Istoria literară a vieții Sfântului Kirill din Novoiezersk* (rezumat al tezei de candidat în științe filologice elaborate în cadrul secției de literatură rusă veche a Institutul de Limbă și Literatură Rusă – *Pușkinski Dom*), Sankt-Petersburg, 2007.

CINUL

Frescele exterioare de la Sucevița au cel mai bogat decor. Compoziția *Cinul* are 7 registre.

În registrul superior avem un rând de serafimi, purtând, alternativ, ripide sau inscripții.

Sub acest rand de serafimi avem un registru de îngeri care înconjoară imaginea lui Hristos Emanuel binecuvântând și purtat de un serafim. Deasupra fiecărui înger se află inscripția slavonă abreviată „Înger al Domnului” („Агль Гнь”).

Al treilea registru este ocupat de profeți care înaintează spre est. În centru, la nivelul axei absidei estice sunt reprezentați Fecioara cu Pruncul pe tron între doi îngeri. Numele profeților sunt următoarele (enumerarea merge de la centrul absidei estice spre absidele laterale – nordică și, respectiv, sudică): la stânga, Moise, David, Zaharia (bătrîn), Isaia, Ghedeon, Daniel, Ilie, Habacuc, Avraam; pe zidul de sud Enoh, Zaharia cel tânăr, Natan; pe absida de sud, Isaac, Iuda cel drept, Melchisedec, Baruh, Efram, Ieseu, Iona cel drept, Ioachim, Iosua (?), Simion; pe zid, Iona, Tobie. La dreapta: Aaron, Solomon, Zaharia, Ieremia, Ezechiel, Mica, Iacob, Maleahi, Osea, Ilie; pe zidul de la nord: (?), Naum; pe absida de la nord, Sofonie, Ezra, Noe, Abdia, Baruh, Ioil, Agheu, Samuel, Sem cel drept; pe zid, Iafet, Balaam.

Al patrulea registru este consacrat celor 70 de apostoli. În centrul absidei este prezentat Iisus tronând, între Maica Domnului și Ioan Botezătorul, asistați de doi îngeri. În stânga grupului central de figuri sunt reprezentați Ioan, Petru, Simon, Marcu, Toma, Bartolomeu, Ștefan, Lena; pe zid, Timon, Flegona; pe contrafort, Fortunatus și doi apostoli neidentificați; pe zid, Urban, pe absida de la sud Epafra, Tichie, Narcis, Sarațiu, Tit, Crisp, Dinat, Sil, Sif, Apolo, Clim(?), Curatus(?), Iuda; pe zid, Egin, Tadeu și Onisifor; pe contrafort diaconii Ștefan și Nicanor. La dreapta grupului central: Pavel, Matei, Luca, Andrei, Iacob, Filip, Condrat, Ctahias(?); pe zid, Ol(...?), Erast, Rodion; pe contrafort, Olimp, Filimon, Timotei; pe zid, Onesim și Arhip; pe absida de nord, Claudiu, Agapie, Herm, Ruf, Aristarh, Trifon, Iason, Sosipatru, Andronic, Carp, Cleopa, Sila, Anania; pe zid, Filip, Prohor, Nicanor; pe contrafort, Rodion, Sostenie, Tadeu. Toți cei 70 de apostoli poartă, fie o carte, fie un rotulus (în afară de diaconi care au câte un relicvariu). Pe abside apostolii sunt grupați a câte doi și despărțiți de câte un înger pictat pe fiecare bandă lombardă.

Al cincilea registru este consacrat episcopilor. El pornește de la imaginea lui Iisus-prunc în patenă, vegheat de doi serafimi, de pe extremitatea estică a absidei centrale. La stânga lui Iisus sunt reprezentați: Ioan Gură-de-Aur, Nicolae, Atanasie, Antim, papa Silvestru, Dionisie Areopagitul, Chiprian, papa Leon, Averkios, Ieroteu, Arhilohie, Ioan Milostivul; pe zid,

Ambrozie, Domițian, Ignațiu, Meletie; pe contrafort Tarasie, papa Leon din Catania, Vicol; pe zid, Haralambie, Blasie și Policarp; pe absida de nord, Teodat din Cirenaica, Nichifor, Iacob, Marcu, Antipa, papa Chiril, Vasile, Autonomie, Sofronie, Arsenie, Artimon, Ieremia, Sava(?), Eftimie; pe zid, Clement, Blazie, Ianuarie; pe contrafort Mitrofan și papa Agaton. La dreapta lui Iisus sunt reprezentați: Grigorie Teologul, Vasile cel Mare, papa Celestin, Simion Zelotul, Machie, Epifanie, Gherman, papa Nichita; pe contrafort, Doroftei,..., restul numelor fiind șterse. Pe benzile lombade se află aceiași îngeri ca și în registrul precedent.

Al șaselea registru este ocupat de martiri. Toate cele 70 de figuri din acest registru poartă cruci. Printre martiri se reîntâlnesc personaje care au făcut parte anterior și din registrele apostolilor și episcopilor. Centrul absidei estice la nivelul registrului martirilor este ocupat de o fereastră.

Al șaptelea registru prezintă 92 de figuri de sihaștri, stâlpnici, anahoreți și alți duhovnici. În centrul absidei estice la nivelul acestui registru este prezentată imaginea Sf. Ioan Botezătorul înaripat și purtând veșmântul lui din păr de cămilă. Numai în acest ultim registru putem găsi nume și chipuri de femei cuvioase: Pelaghia, Teodora, Barbara, Maria Egipteanca).

IMNUL ACATIST

Fațada sudică

SUCEVIȚA
IMNUL ACATIST

Intradosul arcului triumfal

Fațada sudică (exteriorul):

1. **Icosul 1** (Îngerul cel mai întâi stătător...);
2. **Condacul 2** (Văzându-se pe sine Sfânta...);
3. **Icosul 2** (Înțelesul cel greu de pătruns...);
4. **Condacul 3** (Puterea Celui de sus a umbrit...);
5. **Icosul 3** (Având Fecioara primit în pânțece...);
6. **Condacul 4** (Vifor de gânduri necuviincioase...);
7. **Icosul 4** (Au auzit păstorii...);
8. **Condacul 5** (Steaua cea cu dumnezeiască mergere...);
9. **Icosul 5** (Au văzut pruncii haldeilor...);
10. **Condacul 6** (Vestitori purtători de Dumnezeu făcându-se magii...);
11. **Icosul 6** (Strălucind Tu în Egipt lumina adevărului...);
13. **Icosul 7** (Arătat-a făptură nouă...);
14. **Condacul 8** (Văzând naștere străina...);
15. **Icosul 8** (Cu totul a fost între cei de jos...);
16. **Condacul 9** (Toată firea îngerească...);
17. **Icosul 9** (Pe ritorii cei mult vorbitori...);
18. **Condacul 10** (Vrând sa mântuiască lumea...);
19. **Icosul 10** (Zid ești fecioarelor...);
20. **Condacul 11** (Împărate sfinte, de Ți-am aduce cântări și psalmi...);
21. **Icosul 11** (Făclie primitoare de lumină...);
22. **Condacul 12** (Vrând sa dea har datoriiilor celor de demult...);
23. **Icosul 12** (Cântând nașterea ta, te laudăm toți, ca pe o Biserică...);
24. **Condacul 13** (O! Maică prea laudată...).

Probabil că, inițial, pe fațada sudică a bisericii *Înălțarea Domnului* a mănăstirii Sucevița puteau fi văzute toate cele 24 de ilustrații la *Imnului Acatist*. Acoperișul pridvorului deschis a astupat sau nu a permis zugrăvirea ilustrației la strofa a 12-a (*Vrând Simeon...*) a imnului.

În ceea ce privește *Acatistul* pictat pe intradosul arcului triumfal din interiorul bisericii mari de la Sucevița, aici Constanța Costea a identificat 17 compoziții ce ilustrează – într-o anumită dezordine – strofele 2, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 15, 17, 24, 16, 19, 22, 13, 23, 20. Numărul impar de strofe se datorează faptului că imaginea *Sf. Treimi neo-testamentare* ce ilustrează strofa a 15-a (*Cu totul a fost între cei de jos...*) – amplasată pe locul cheii de boltă a arcului semicircular – ocupă un spațiu dublu în raport cu spațiul oferit altor ilustrații.

IMAGINILE ȘI SPUSELE ÎNȚELEPTILOR ANTICHITĂȚII

Imaginile înțelepților antici se întâlnesc în marea majoritate a picturilor exterioare moldave din secolul XVI – începutul secolului XVII. La biserica „Învierea Domnului” a mănăstirii Sucevița, pe peretele sudic, din exterior, sunt reprezentați 14 înțelepți: a) în stânga dreptului Iesei: Porfirie, Goliud, Umid, Vason, Ason, Astakoe, Udi; b) în dreapta dreptului Iesei: Selim, Sofocle, Platon, Aristotel, Pitagora, Sivila, Saul. Cu excepția lui Saul, toți cei 13 înțelepți au inscripții zugrăvite pe filactere.

1. Profetia lui *Porfirie* de la Sucevița („*Cu cuvântul lui Domnului cerurile s-au întărit și cu duhul gurii Lui toată puterea lor, când va veni...*”) nu este nimic altceva decât traducerea slavonă a versului al 6-lea din cel de al 32-lea *psalm* al regelui David. Acest lucru a fost stabilit încă în anul 1924 de către Vasile Grecu. Motivul atribuirii filosofului Porfirie a textului biblic al *psalmului* rămâne neelucidat până în prezent. Cert este însă faptul că această atribuire nu s-a făcut pentru prima dată la Sucevița. În urma cercetărilor proprii, subsemnatul a reușit să identifice o inscripție aproape identică și la mănăstirea Voroneț. Ea este amplasată pe filacterul înțeleptului din registrul cel mai de jos al coloanei cu imaginile înțelepților, ce mărginește din partea stângă compoziția *Arborele lui Iesei* de pe fațada sudică. Deși, inscripția cu numele înțeleptului antic

căruia i se atribuie psalmul este în mare parte ștearsă, totuși, ultimele litere „-рие” care s-au păstrat, indică faptul că și la Voroneț este vorba de filosoful Porfirie.

2. O istorie foarte interesantă are profeția lui Goliud de la Sucevița („Mai întâi Dumnezeu, pe urmă Cuvântul și Duhul cu el, de aceeași vârstă tot...”). Studiul surselor bizantine timpurii ale acestei profeții demonstrează atribuirea ei inițială lui *Thulis* (sau *Thule*) — miticul rege al Egiptului. Fiind atribuită acestui rege profeția amintită figurează în *Cronica* lui Malalas, în *Cronica* Pascală, în *Istoria comparată* a lui Cedrenus, în *Lexikonul* lui Suidas, în culegerile de profeții bizantine din grupul „hi” și în manuscrisul grecesc *Codex Athous 4627*. În literatura slavonă această profeție a intrat din secolul X, odată cu traducerea pe teritoriul Bulgariei actuale a *Cronicii* lui Malalas. Fragmentul referitor la *Thulis*, tradus din această cronică bizantină, este inserat în mai multe *cronografe* slavono-ruse anterioare secolului al XVI: *Cronograful Sofiisk* (nr. 1454), *Cronograful Tihonravov* (nr. 704,) *Letopisețul elino-roman* (din colecția Pogodin, nr. 1437) ș. a. . Pentru a fi inclusă în *Viața despotului Ștefan Lazarevici* profeția miticului rege al Egiptului a fost tradusă după un original greco-bizantin, de tipul manuscrisului din *Codex Baroccianus Oxford 50* de la Biblioteca Bodleyană. Fiind compilată din *Viața despotului...*

profeția lui *Thulis* (numit *Fulidos*) intră și în capitolul 82 al *Cronografului rus*. *Albina sârbească* atribuie această profeție lui *Thukid*, dar este clar că forma coruptă a nume-lui înțeleptului ascunde adevăratul nume *Thulid*, apariția consoanei „k” în loc de „l” fiind cauzată de contaminarea cu numele apropiat al istoricului *Fukidid* (*Tucidide*). Or, imposibilitatea de a-i atribui lui *Tucidide* această profeție a lui *Thukid* este confirmată de prezența *propriei profeții* și a *propriului nume* ale istoricului antic, situate pe aceeași pagină a manuscrisului *Albinei sârbești* și identice după conținut cu profeția și numele aceluiași istoric pictate pe fațada bisericii Sf. *Gheorghe-Suceava*.

3. Textul profeției lui *Umid* de la Sucevița este de fapt un fragment din textul profeției lui *Platon* din aceeași frescă. El va fi examinat în legătură cu profeția lui *Platon*.

4. Sursele literare ale profeției lui Vason de la Sucevița mai trebuie elucidate. Or, cuvintele „Negrăit și neștiut de toată făptura...” amintește de un fragment din *Cartea a 6-a* a Sf. Chiril al Alexandriei îndreptată împotriva împăratului Iulian Apostatul: „ ... întrucât slava Sa cea Dumnezeiască și negrăită nu poate fi înțeleasă și pricepută și nici văzută...”. Ce-i drept, în textul Sf.Chiril lipsește sintagma „toată făptura”, care ar putea fi o interpolare ulterioară.

5. Foarte interesant este conținutul profeției lui Ason de la Sucevița. Traducerea românească a acestei profeții propusă de I.D.Ștefănescu în cartea „Iconografia artei bizantine și a picturii feudale românești” este inexactă. În loc de „Va veni cu lumină negrăită și va lumina pe cei ce sunt în întuneric” trebuie de tradus „Lumina de nepătruns a lui Dumnezeu va pogori din înălțimi și-i va lumina pe cei ce șed ... (sfârșitul frazei – în întunericul și umbra morții – este ștearsă)”. Lui Vasile Grecu îi aparține meritul de a fi stabilit sursa acestui text. Este vorba de exclamația profetului Isaia din partea a doua a versiunii slavone a *Evangeliei apocrife a lui Nikodim*. Această exclamație din *evangelia apocrifă* nu este nimic altceva decât o parafrază a profeției biblice din *Cartea lui Isaia* (cap. 9, v. 2), repetată și în *Evangeliiile după Matei* (cap. 4, v. 16) și după *Luca* (cap. 1, v. 79).

6. O istorie foarte interesantă are identificarea numelui filosofului Astakue de la Sucevița, căruia i se atribuie profeția “*Să cinstim pe Maria care bine a păstrat taina...*”. Potrivit celui mai vechi manuscris bizantin conservat până în zilele noastre (Codex Baroccianus, Oxford, 50, secolul XI) această profeție îi aparține lui *Astanu* (Ἀσάνου) – nume propriu care, la cazul nominativ, ar trebui să se pronunțe *Astanes*. Acest *Astanes* nu e nimeni altul decât celebrul mag de origine persană *Ostanes*, cunoscut din mai multe scrieri ale antichității, inclusiv din *Istoria naturală* (*Naturalis historia*) a lui Plinius cel Bătrân. Atribuirea acestei profeții lui *Ostanes* a fost pentru prima dată semnalată încă în anii 20-30 ai secolului trecut de filologul A. von Premenstein. Ulterior, însă, Grigore Nandriș a încercat să combată punctul de vedere a lui A. von Premenstein atribuind această profeție lui *Aristokritos*. Acest punct de vedere al lui Nandriș a fost vehement criticat de bizantinologul francez J. Gouillard (Paris). O succintă remarcă privitoare la enigmaticul *Astakoe* a mai fost expusă într-o publicație postumă a profesorului de la Cernăuți Vasile Bogrea. Acolo numele propriu *Astakoe* “este interpretat ca un reflex slav al grecescului οἱ Στωϊκοί”. Personal, înclin să-i dau dreptate lui A. von Premenstein. Cercetarea de față aduce încă două mărturii (neinvocate de filologul austriac!) în favoarea atribuirii profeției „*Să cinstim pe Maria ...*” magului persan *Ostanes*. Prima ține de existența unui manuscris bizantin de secol XIII (Codex Parisinus Graecus, nr. 1168, f. 54) în care aceeași profeție este corect atribuită lui

Ostanes. Al doilea argument ține de sursa inițială a profeției „*Să cinstim pe Maria, care bine a ascuns taina ...*”. Or, această profeție, în redacția ei antică, evident diferită de redacțiile bizantine de la începutul celui de al doilea mileniu, era din capul locului atribuită lui Ostanes. Astfel, în textul dialogului elenistic tardiv „*Cleopatra*”, reprodus de C.A.Browne în revista „*Ambix*” și citat de către Jack Lindsay în cartea „*The Origins of Alchemy in graeco-roman Egypt*” (1970, traducerea franceză – 1986), putem găsi următorul fragment: „... *Ostanès et ceux qui l'accompagnaient répondirent à Cléopatre: Au plus profond de toi se cache un étrange et terrible mystère. Illumine-nous en répandant ta lumière sur les éléments...*”(„...Ostanes și cei care-l însoțeau răspunseră Cleopatrei: În adâncul tău se ascunde o stranie și teribilă taină. Luminează-ne răspîndind lumina ta asupra stihilor ...”).

Ideea *ascunderii tainei* din acest dialog este formulată în termeni aproape identici cu termenii utilizați în profeția lui Astanu din manuscrisul bizantin de la Oxford. În traducere slavonă regăsim aceeași formulare atribuită Staikului în *Viața despotului Ștefan Lazarevici* și lui Astakoe (Astakue) în pictura exterioară moldavă. Faptul că în dialog figurează Cleopatra (și nu Maria !) certifică evoluția îndelungată pe care a avut-o acest citat în literatura antică târzie și în literatura bizantină timpurie. Astfel, încă în lumea greco-romană, alchimista Cleopatra, numele căreia a

fost conferit dialogului, era adeseori asociată cu o altă alchimistă – Maria Evreica (Marie la Juive) sau cu Maria Copta. Jack Lindsay notează faptul că „Alchimista Cleopatra pare a fi asociată *școlii alchimice* a Mariei”. Potrivit acestui cercetător există multiple similitudini între dialogul *Cleopatra* și alte dialoguri de origine gnostică sau ermetică ce abordează o problematică similară. Astfel, s-a păstrat în versiune latină *dialogul* (tradus după o interpretare arabă medievală a originalului grecesc pierdut) între regele Calid și filosoful Morien. În acest dialog discursul Cleopatrei este atribuit alchimistei Maria! Există izvoare arabe, de tipul celebrului *Kitab-al-Habib*, care leagă tradiția cunoștințelor oculte datorate semilegendarului Ostanes de tradiția dialogurilor întreținute de acest mag cu Maria Evreica. Din toate aceste texte devine clară evoluția pe care a suportat-o pe parcursul istoriei fragmentul cu replica lui Ostanes din dialogul *Cleopatra*: taina (misterul) atribuit inițial Cleopatrei devine cu timpul atributul altei alchimiste – Mariei Evreice – care, la rândul ei, după victoria totală a creștinismului, este identificată cu Fecioara Maria. Însăși marele mister alchimic se transformă în taina întrupării lui Hristos.

7. Mărturii surprinzătoare ne oferă profeția lui *Udi-* de la Sucevița. La biserica Sf. Gheorghe din Suceava această profeție este atribuită *Elinului Zmovagl*, iar în manuscrisul lui Guri Tușin ea este atribuită filosofului *[D]iogene*.

Probabil, că aceeași profeție i-a fost atribuită și înțeleptului *Zmovagl* din pictura exterioară de la

Voroneț, unde, actualmente, inscripția de pe filacter este ilizibilă. În traducere românească *ad litteram* textul slavon al profeției lui [D]iogene sună în felul următor: „Începutul peirii rudelor va pătrunde în pîntece de cucernică fecioară, începutul propriului tată fiu, (cuvântul Domnului – aceste ultime două cuvinte nu figurează în manuscrisul lui Tușin, dar se reconstituie după manuscrisul preotului Iaremețki-Bilahevici)”.

Vasile Grecu a reprodus pe cît a putut de bine inscripția de la Sucevița, dar a fost nevoit să recunoască că această *spusă* a misteriosului Udi „refuză orice semnificație” („Diesem Spruche lässt sich kein rechter Sinn entwenden”). Acest lucru este explicabil, dacă luăm în considerație abrevierile și starea precară a textului de la ace-astă mănăstire. La biserica Sf. Gheorghe-Suceava începutul textului profeției lui *Zmovagl* (datorită altitudinii și situării sub acoperiș) s-a păstrat mai bine. El ne demonstrează că și la Suceava, și la Sucevița, și în manuscrisul lui Tușin, este vorba de una și aceeași profeție.

Pe parcursul unei cercetări detaliate a izvoarelor slavone medievale am ajuns la concluzia că între prima parte a profeției lui [D]iogene din manuscrisul lui Tușin și numele înțelepților *Zmovagl* și *Udi* întâlnite în Moldova există, totuși, o legătură. Pentru a înțelege natura ei trebuie să ne amintim de încercarea lui Grigore Nandriș de a-l identifica pe *Zmovagl* cu marele dramaturg al antichității *Sofocle*. Nu știu care considerente l-au îndemnat pe slavistul român să propună această identificare. Dar logica investigației științifice cred că ne permite să reconstituim argumentele principale de care s-a condus Nandriș. În primul rând aici pare să fi avut loc o substituie a consoanelor surde prin consoane sonore – fenomen specific foneticii medievale românești.

Atribuirea lui *Sofocle* a primelor cuvinte a profeției („începutul pieirii rudelor...”) pare să fie confirmată și de semnificația acestor cuvinte. Este extrem de tentant de a vedea aici o referire la legendarul erou *Oedip*. În pofida faptului că nu găsim această frază în opera lui *Sofocle* (dramele *Oedip Rege*, *Oedip la Colonos* ș. a .), nu este exclus ca în *periohele* și *epitomele* antice sau în *enciclopediile* și *lexikoanele* bizantine o frază de acest tip să-i fi fost atribuită. Mai ales că în drama lui Eschil „*Șapte contra Thebei*” (episodul II, strofa III, v. 751-752), privitor la Laios, tatăl lui Oedip, se declamă următoarele versuri: „*Pieirea proprie și-a născut-o — fiul, patricidul Oedip...*”. În favoarea acestei atribuii pare să indice și apariția la Sucevița a numelui *Udi*. Primele trei litere ale acestui nume se citesc bine și astăzi. Cît privește a patra literă, situată deasupra cuvântului, lectura ei este incertă. Unii cercetători văd acolo un „n” chirilic. Personal

nu exclud această lectură dar țin să menționez că literele chirilice „n” și „p” puteau fi ușor confundate, mai ales în cadrul unei abrevieri de deasupra cuvîntului, cum este cazul de la Sucevița. Grigore Nandriș credea că numele *Udi-* este o abreviere a numelui istoricului Tucidide. El, însă, n-a observat că lui *Tucidide* (*Thudi* sau *Thudik* din pictura exterioară moldavă) îi sunt atribuite cu totul alte spuse, iar inscripțiile de pe filacterul lui *Zmovagl* de la Sf. Gheorghe-Suceava și de pe filacterul lui *Udi-* de la Sucevița prezintă una și aceeași profeție. În realitate, forma *Udi-* este o prescurtare a numelui propriu *Udipod*, prin care în unele vechi letopisețe slavone era desemnat *Oedip(os)*. O mărturie în acest sens ne oferă *Cronograful Sofiisk* de la Biblioteca Publică „M.E. Saltîkov-Șcedrin” din Sankt-Petersburg (*Colecția Sofiisk*, nr. 1454) pe foaia 348v a căruia, într-un fragment referitor la *Oedip* tradus din *Cronica* lui Malalas, figurează formele onomastice *Udipod* și *Udipos*.

8. Profeția lui Platon de la Sucevița corespunde profeției „*filosofului anonim*” din capitolul 82 al *Cronografului rus*. Ea este extrem de importantă pentru cercetarea spuselor anticilor din pictura exterioară moldavă. Fiind atribuită tot lui Platon, o redacție slavonă specifică a acestei profeții mai poate fi citită și astăzi pe fațadele ctitoriilor de la Moldovița și Voroneț. Spre deosebire de alte spuse ale anticilor, ce au pătruns în culegerile bizantine din literatura patristică a primelor secole ale erei lui Hristos, această profeție a „*filosofului anonim*” apare mai târziu, odată cu întocmirea marilor cronici medievale. Se pare că prima atestare a acestei profeții o găsim în *Cronografia* lui Teofan Mărturisitorul (anii 752 – 818). De aici *profeția anonimului* pătrunde în scrierile cronicarilor bizantini (Hamartolos, Manases, Zonara ș. a.). În literatura latină o referire la ea putem descoperi în *Summa Theologiae* a Sfântului Toma de Aquino (Pt. II – II, quest. 2, a.7). Prima traducere în limba română a acestei profeții i-o datorăm lui Mihail Moxa (1620), al cărui text pare a fi inspirat de versiunea slavonă a *Cronicii* lui Constantin Manases: “*Într-acéea vréme săpa un om la un zid. El găsi un mormânt de marmure și un mort într-îns(ul—C.C.) și slove scrise, de zicea: H(risto)s va naște den fată, și crez, iară în zilele lu(i) Costantin împărat și a Irinei iar(ă) mă va vedea soarele*”.

Probabil, că în literatura slavonă această profeție a pătruns de timpuriu, odată cu traducerea *Cronicii* lui George Hamartolos. Indiferent de rezolvarea controversatei probleme a locului exact unde a fost făcută traducerea, limita temporală a acestui important eveniment cultural nu pare să depășească secolul al XI-lea. Presupunerea că *profeția filosofului anonim* a fost tradusă direct după *Cronografia* lui Teofan Mărturisitorul nu rezistă criticii, întrucât opera acestui istoric

bizantin, spre deosebire de opera lui Hamartolos, a rămas aproape necunoscută în literatura slavonă pe tot parcursul Evului Mediu. Ulterior, datorită traducerii în slavonă a *Cronicii* lui Manases, a *Paralipomenului* lui Zonara, datorită scrierilor lui Maxim Grecul, au apărut diverse redacții slavone ale acestei profeții.

Redacția moldavă a acestei profeții de la Sucevița (atribuită lui Platon) pare a fi mai veche și mai apropiată de variantele sud-slave. Este extrem de semnificativă substituirea numelui împărătesei Irina prin numele împărătesei Elena (sau Elina). Acest fenomen s-a produs doar în Moldova secolului al XVI-lea și nu se mai întâlnește în altă parte. Cât privește apartenența acestei profeții lui Platon, Moldova nu este singura țară unde putem depista această atribuție. În manuscrisele grecești cu profeții ale anticilor din grupul „delta” (conform clasificării lui Hartmut Erbse) și în decorul ușilor portalului sudic al bisericii Sf. Treime a mănăstirii Ipatievsk din Kostroma, redacțiile specifice ale acestei profeții sunt, de asemenea, atribuite lui Platon. Referitor la redacțiile grecești atestate, merită să fie menționat faptul că ele sunt relativ târzii (secolele XVI-XVII) și nu amintesc de numele împăraților *Constantin* și *Irina* (sau *Elena*), deși

pomenesc de *împărații drept credincioși*: „Πλάτων ὁ μεγάλωνυμος εἶπεν... ὁ δὲ υἱὸς αὐτοῦ ὁ Χριστὸς μέλλει γεννηθῆναι ἐκ παρθένου Μαρίας καὶ πιστεύω εἰς αὐτόν. Ἐπὶ δὲ εὐσεβοῦς βασιλέως πάλιν ὅψει με, ἥλιε ...”. În această ordine de idei putem afirma că redacția profeției lui Platon, ortografiată în limba slavonă pe fațadele bisericilor moldave, atât prin conținut (aproape identic cu originalul *Cronicii* lui Hamartolos!), cât și prin paternitate (Platon!), este cu mult mai apropiată de manuscrisele grecești decât redacția aceleiași profeții, atribuită anonimului, din *Cronograful rus*.

Itinerarul ilustrării *profeției anonimului* în operele de artă plastică pare să contrazică itinerarul migrației textului acestei profeții. Astfel, cea mai veche imagine conservată a *filosofului anonim* o descoperim nu în Bizanț ci în Italia, în cadrul reliefurilor fațadei *Domului din Orvieto* (1321-1330), atribuite echipei de sculptori condusă de Lorenzo Maitani. Aici, în cadrul compoziției *Arborele lui Iesei*, în registrul cu imaginile înțelepților antichității, putem vedea sculptată o raclă deschisă ce conține un schelet. În pofida faptului că reliefurile de la Orvieto nu conțin texte scrise, este absolut clar că aici e vorba de racla cu *profeția anonimului* (referitoare la Hristos) descoperită pe timpul împăraților Constantin și Irina. Or, mormântul deschis cu imaginea scheletului figurează nu numai la Orvieto ci și la mănăstirile Moldovița, Voroneț, Sucevița, la biserica Sf. Treime a mănăstirii Ipatievsk și în alte locașuri, unde legătura între text și imagine nu trezește nici un fel de dubii. Ulterior, în cărțile de zugrăvie românești de la sfârșitul secolului al XVIII-lea sau de la începutul secolului al XIX-lea amintirea provenienței tombale a profeției nu va fi uitată. Ca și în vechile cronici ale lui Teofan sau Hamartolos, în *erminiile* de tipul celei de la cota nr. 1283 (din fondul de carte manuscrisă a Bibliotecii Academiei Române) profeția „*Hristos are a se naște din fecioara Maria...*” va fi precedată de textul: „*Aceastea s’au aflat scrise pre mormântul lui*”.

9. Profeția lui *Aristotel* de la Sucevița îi este atribuită lui *[A]naskorid* în *Cartea a 37-a* a lui Guri Tușin. Această profeție mai figurează (fiind atribuită tot lui *Aristotel*) în frescele de la mănăstirile Moldovița și Voroneț. Numele *[A]naskorid* nu se găsește între numele înțelepților antichității cărora manuscrisele bizantine le atribuie profeții referitoare la Hristos.

Luând în considerație faptul că numele lui *Aristotel* figura și în diversele tipuri de manuscrise grecești cu profețiile anticilor, iar numele lui *[A]naskorid* nu figurează nicăieri în afară de *manuscrisul* lui Tușin, este logic să presupunem, că în *protograful slavon* figura numele filosofului din Stagira. În frescele moldave numele filosofului nu s-a schimbat (doar la Sucevița

a avut loc o modificare nesemnificativă atestată de forma onomastică *Aręstutel*), pe când în Rusia primului sfert al secolului XVI, după mai multe transcrieri dintr-un manuscris în altul, s-a ajuns la insolita formă nominală *[A]naskorid* – formă, – de la care s-au dezis copişti ruşi ce au activat în secolul următor.

10. Profeția lui Sofocle de la Sucevița („*Un Dumnezeu este și fără de început, unul și nealcătuit, ce făcut-a cerul și pământul într-o dată*”), deși nu-i aparține în realitate dramaturgului antic, are, totuși, o istorie bogată în literatura antică și bizantină. Se pare că pentru prima dată descoperim aceste cuvinte la Pseudo-Justin (sec.II-III) în tratatele „*De monarchia*” (vezi: *Patrologiae. Cursus completus. Patres graeci*, Ed.A.J. Migne, Vol. VI, col. 316 A/B) și „*Cohortatio ad graecos*” (vezi: *Patrologiae. Cursus completus. Patres graeci*. Ed. A.J.Migne.Vol. VI, col.273 D / 276 A). Figurează această profeție și la Clemente din Alexandria (*Protreptica*, VII, 74,2 și *Stromata*, V, 14, 113, 2), la Eu-sebiu din Cezareea (*Praeparatio Evangelica*, XIII, 13, 40), la Teodoret, episcopul Cirului (*Graecarum affectionum curatio*, VII, 46), la Chiril al Alexandriei (*Contra Juliani*, I), la Ioan Malalas (*Chronica*, II, ed. Dindorf, p. 40f.), la Cedrenus (*Historia comparata*, în *Patrologiae.Cursus completus. Patres graeci*. Ed. A.J.Migne, Vol. CXXI, col. 112 B/C). În culegerile de profeții bizantine descoperim acest fragment în manus-crisele din grupurile „*o mega*” și „*tau*”. „*Erminia*” lui Dionisie din Furna, de

asemenea, atri-buie aceste cuvinte lui Sofocle:. Datorită traducerii timpurii a *Cronicii* lui Malalas, acest citat era binecunoscut și în literatura slavonă.

11. Spusele *Sivilei* din *cărțile de zugrăvie* românești nu se reduc doar la atestarea traducerii versurilor 218-219 din cântul al VIII-lea al *Oracolelor Sibiline*. În realitate traducerea românească a profeției Sibilei este mai vastă și cuprinde o a doua frază, începută cu cuvintele „Din pânțele de mireasă...”, ce nu se găsește în *Oracolele sibiline*. Conținutul și amplasarea acestei fraze în cadrul textului românesc, în pofida datării lui tardive, oferă cheia soluționării *provenienței* profeției celei de a treia Sivile din manuscrisul lui Tușin și, respectiv a profețiilor aproape identice ale Împărătesei Sivilla din picturile exterioare moldovenești de secol XVI (Moldovița, Voroneț și Sucevița). Or, profeția slavonă de pe filacterul Sibilei de la Sucevița corespunde aproape integral conținutului frazei a 2-a a profeției Sibilei din *Cărțile de zugrăvie* românești: „Din pânțele de mireasă, cu totul neîntinată Fecioară, iaste să se întrupeze ... Dumnezeu,... de care se cutremură cerurile (la Tușin – îngerii) și gândurile oamenilor”. Un text absolut similar găsim și în *Cartea de pictură* a lui Dionisie din Furna (anii 1729-1733): „Dintr-o Fecioară cununată și fără de prihană, naștese-va fiul Domnului... de care se vor teme cerurile și oamenii și înțelepții”. Însă, spre deosebire de *Cărțile de zugrăvie românești*, la Dionisie din Furna acest text nu este atribuit Sibilei, ci „altui înțelept”. Culegerile bizantine, care

sunt cu mult mai vechi decât *erminia* lui Dionisie, de asemenea, nu atribuie Sibilei acest text. Astfel, în manuscrisele din grupul „tau” (conform clasificării lui Hartmut Erbse) conținutul acestui text este divizat în două profeții, situate după profeția Sibilei (!), dar atribuite lui *Platon* și *Plutarh*. Dacă comparăm originalul bizantin din cel mai vechi manuscris al grupului „tau” (*Codex Atheniensis Graecus* nr. 373, secolul XV) cu profeția *altui înțelept* din *Erminia* lui Dionisie și cu profeția Sibilei din *Cărțile de zugrăvie* românești, înțelegem etapele modificării paternității spuselor filosofilor Platon și Plutarh – spuse – care, în rezultatul unor alipiri la spusele anterioare, au dus la apariția profeției *cele de a treia Sivile* din manuscrisul lui Tușin și la profeția *Împărătesei Sivila* din frescele exterioare moldave.

Din cele expuse mai sus devine clar că paradoxala atribuire Sibilei (în picturile murale moldave și în manuscrisele slavone) a unor citate străine, inexistente în bogata tradiție a *scrierilor sibiline* antice sau bizantine timpurii, își are explicația sa. Aici nu poate fi vorba de incompetența zugravilor sau programatorilor frescelor, ci de o *tradiție atributivă* deja constituită, datorată, pe de o parte, complicatelor procese de circulație și de reproducere a manuscriselor greco-bizantine, iar, pe de altă parte, – inerentelor modificări și interpolări ale textului inițial, apărute pe parcursul traducerilor în limba slavonă.

Conținutul culegerilor de profeții slavone sau greco-bizantine și inscripțiile de pe filacterele înțelepților antici din pictura exterioară moldavă nu formează o identitate absolută. Or, la mănăstirile Voroneț și Sucevița există câteva inscripții, sursele cărora nu pot fi depistate în culegerile slavone sau grecești. Acestea sunt inscripțiile de pe filacterele lui *Vason* și *Selim* de la Sucevița și inscripția de pe filacterele lui *Pitagora*, reprezentat la Voroneț și Sucevița. Absența în culegerile manuscrise a textelor profețiilor înțelepților nominalizați nu trebuie să ne ducă la concluzia că aceste texte au fost compuse sau inventate de programatorii sau zugravii picturilor exterioare moldave. Pur și simplu sursele acestor texte trebuie căutate în afara culegerilor medievale de spuse ale anticilor.

Sursele literare ale profețiilor lui *Vason* și *Selim* de la Sucevița mai trebuie elucidate.

12. O evoluție foarte interesantă pare să ne dezvăluie *profeția lui Pitagora* din pictura exterioară moldavă (Voroneț și Sucevița). Această profeție nu are nimic în comun cu spusele lui

Pitagora de la Trapeza Lavrei Athonite și de la biserica „Nașterea Domnului” din Arbanasi. N-o putem descoperi în izvoarele antice, referitoare la Pitagora, sau în culegerile medievale bizantine și slavone. Totuși, unele afinități între textul profeției filosofului din Samos (reprezentat în frescele moldave) și unele surse literare medievale există cu certitudine. Astfel, începutul profeției lui Pitagora de la Voroneț – „*Preaînaltul Dumnezeu va coborî și între oameni va trăi...*” – pare să fie foarte apropiat de profeția apocrifă, referitoare la Hristos, atribuită lui Ieremia în manuscrisul slavon de secol XIII, cunoscut sub denumirea de „*Cronograful Iudaic*”: „*Dumnezeul nostru... pe pământ va apărea și între oameni va trăi*”. Această profeție apocrifă a lui Ieremia (mai exact *pseudo-Ieremia*) pare să fi circulat în versiune slavonă pe parcursul mai multor secole. O regăsim într-o formă aproape identică în capitolul 81 (care precede capitolul 82 cu profețiile anticilor!) al primei redacții a *Cronografului rus* (1516-1522).

Nu este exclus ca această profeție apocrifă a lui Ieremia sau vre-o altă profeție similară să fi influențat redacția profeției Sibilei Europia din unele manuscrise slavono-ruse mai tardive. În această ordine de idei merită să amintim de versurile atribuite *Sibilei Europia* din „*Cartea despre Sibile*” a lui Nicolae Milescu Spătarul (anii 1672 – 1673). Or, Nicolae Milescu nu este singurul scriitor din secolul XVII care citează aceste versuri. În biblioteca din Viden clasicul

literaturii ucrainene Ivan Franko a descoperit un manuscris slavono-rus, tradus probabil din poloneză, care era intitulat cu genericul „*Povestire despre cele douăsprezece sibile, altfel zis profetese, care au prorocit întruparea de la preacurata fecioară Maria a fiului Domnului*. Acest manuscris, datat cu secolul XVII, conținea exact versurile citate și în cartea lui Nicolae Mănescu. Originea acestor versuri este neclară. Ritmica lor, unele expresii și sintagme amintesc de versurile atribuite sibilelor în *Cronica* lui Martin Bielski. Dar, spre deosebire de versurile atribuite în cartea lui Mănescu sibilelor Frigiană, Libiană ș. a ., aceste versuri ale sibilei Europa în *Cronica* istoricul polonez nu figurează. Literatura antică (*Oracolele sibiline*, *Terențiu Varro*, *Pausanias*, *Lactanțiu*, *Augustin*), de asemenea, nu ne oferă originalele grecești sau latine ale acestor versuri, deși, trebuie de spus că în *Oracolele sibiline* se întâlnesc câteva expresii similare (cântul VIII, versurile 269-270). În general, tradiția antică (*canonul Varronian*) cunoaște nu douăsprezece, ci doar zece sibile (*Persică, Libiană, Delfică, Cimeriană, Eritreică, Samiană, Cumeică, Helespontică, Frigiană și Tiburtină*) – sibile, – dintre care Europa nu face parte. În realitate, această *sibilă Europa* se ascunde în *canonul* antic sub numele sibilei Samiene. Nicolae Mănescu, urmând o veche tradiție literară, o identifică pe sibila Europa cu sibila numită Samonea. El amintește că sibila din Samos mai era numită Samia, Fito sau Samonota. Probabil că, pe parcursul evului mediu s-a produs confuzia între numele Samia, Samonota și Samonea, apropiate fonetic. Probabil, și versurile atribuite în cartea lui Mănescu sibilei Europa inițial au fost atribuite sibilei din insula Samos. În cazul dacă această ipoteză este justă, devine explicabilă apropierea frapantă între conținutul profeției lui Pitagora din pictura exterioară moldavă și conținutul versurilor subliniate mai sus, atribuite sibilei Europa (= sibila din Samos). Or, după cum o atestă mai multe surse antice, atât Pitagora, cât și tatăl său Mnesarchos, erau originari din insula Samos. În favoarea contaminării reciproce, ce a legat conținutul profeției lui Pitagora din pictura moldavă de conținutul protografului versurilor citate de Mănescu, pledează și amplasarea imaginilor filosofului și a sibilei la Voroneț și Sucevița. Or, nu cred că vecinătatea imediată a acestor două imagini (la ambele ctitorii!) este pur întâmplătoare.

ARBORELE LUI IESEU

Arborele lui Iesei apare în pictura exterioară din Moldova secolului al XVI-lea la Probota, Sfântul Gheorghe din Suceava, Baia, Moldovița, Voroneț, Sucevița (fațada sudică), Humor

(fațada nordică). Este o temă a genealogiei lui Hristos de mare complexitate, amplasată pe o suprafață extinsă, repartizată pe registre, în structuri arborescente .

Prototipul este organizat în jurul unui ax central, care pornește de la Iesei, și ajunge, prin regii Israelului – David, Solomon, Roboam, Iosia, Manase, Iehonia – la Fecioară și la Hristos. În pictura din Moldova regii sunt flancați de căpeteniile semințiilor: Simeon și Ruben, Isahar și Zabulon, Dan și Gad, Aser și Neftali, Iosif și Veniamin. Urmează prorocii și dreptii Vechiului Testament, scenele profetice: *Cei trei tineri în cuptor*, *Ungerea lui David*, *Lâna lui Ghedeon*, *Stea din Iacob*, *Valaam și asina*, *Viziunea lui Iezechiel*, *Coborârea în Egipt*, *Prezentarea la templu*, *Anunțul celei de a doua Veniri*, *Piatra netăiată de mână*, *Înălțarea*, *Nașterea*, *Blestemul*, *Scara lui Iacob*, *Regina Sudului*, *Dreptatea*, *Tablele legii*, *Răstignirea*. Arborele este mărginit de figurile filosofilor păgâni – Tucidide, Socrate, Platon, Aristotel - și al Sibilei, care au profetizat, în tradiția creștină, *Nașterea lui Dumnezeu din Fecioară*.

Particulare redactării din Moldova sunt, pe lângă căpeteniile celor douăsprezece triburi ale lui Israel, scenele eshatologice *Înălțarea* și *Anunțul celei de a doua Veniri*.

SCARA SFÂNTULUI IOAN SCĂRARUL (CLIMAX)

Scara sfântului Ioan Scărarul (gr. „Climax”), egumenul mănăstirii din Muntele Sinai (sec. VI-VII), este o operă fundamentală a ascetismului oriental în care sunt descrise cele 30 de trepte ale virtuților monahale care duc, dacă sunt bine suite, la iubirea cerească și la vederea luminii necreate. Această scriere a fost intens copiată în scriptoriile moldovenești și a cunoscut câteva versiuni plastice în pictura medievală.

Prima versiune, atestată în pronaosul de la mănăstirea Dobrovăț – în cadrul ciclului „capitalelor creștinătății” – este restrânsă și puțin detaliată. Gura balaurului este pictată la baza scării.

Cealaltă versiune, mai detaliată, este atestată la mănăstirea Sucevița. Ea ocupă o suprafață extinsă pe fațada nordică a edificiului. Imaginea *Scării* lui Ioan este dezvoltată prin numărul mare de participanți și prin «asistența» intensă a îngerilor și a demonilor. Treptele Scării sunt numerotate și indicate, cea mai înaltă, *dragostea*, aducându-i pe învingători în mâinile lui Hristos și deschizându-le văzduhurile îngerești.

Treptele *Scării* (după traducerea din slavonă a lui N. Corneanu) sunt următoarele:

1. Despre lepădarea de lume
2. Despre neîmpătimire, adică neîntristare
3. Despre înstrăinare
4. Despre ascultare
5. Despre pocăință
6. Despre amintirea de moarte
7. Despre bucuria plânsului
8. Despre nemânieri și blândețe
9. Despre ținerea de minte a răului
10. Despre grăirea de rău
11. Despre limbuție și tăcere

12. Despre minciună
13. Despre trândăvie
14. Despre preaiubitul și vicleanul stăpân care este stomacul
15. Despre puritate și înfrânare
16. Despre iubirea de arginți
17. Despre sărăcia alergătoare către cer
18. Despre nesimțire (scil. indolență, insensibilitate)
19. Despre somn și rugăciune și despre cântarea de psalmi în comun
20. Despre privegherea trupească și duhovnicească
21. Despre nebărbăteasca temere
22. Despre slava deșartă
23. Despre mândrie și blasfemie
24. Despre blândețe, simplitate, nerăutate și viclenie
25. Despre minunata smerenie
26. Despre deosebirea gândurilor (discernământul).
27. Despre isihia (liniștea) trupului și sufletului
28. Despre sfânta și fericita rugăciune
29. Despre liberarea de patimi (apathia), despre desăvârșire și despre învierea sufletului
30. Despre legătura celor trei virtuți, adică credința, nădejdea și dragostea.

PROGRAMUL ICONOGRAFIC AL NAOSULUI ȘI ALTARULUI BISERICII ÎNVIEREA DOMNULUI A MĂNĂSTIRII SUCEVIȚA

Naos: calota turlei, tamburul, pandantivele și intradosurile arcelor

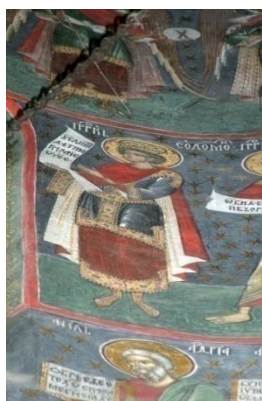
Iisus Pantocrator în numb octogonal, Tetramorf, Serafimi, Heruvimi

Arhanghelii Mihail, Gavriil, Rafail, Uriil și alții, nenumiți

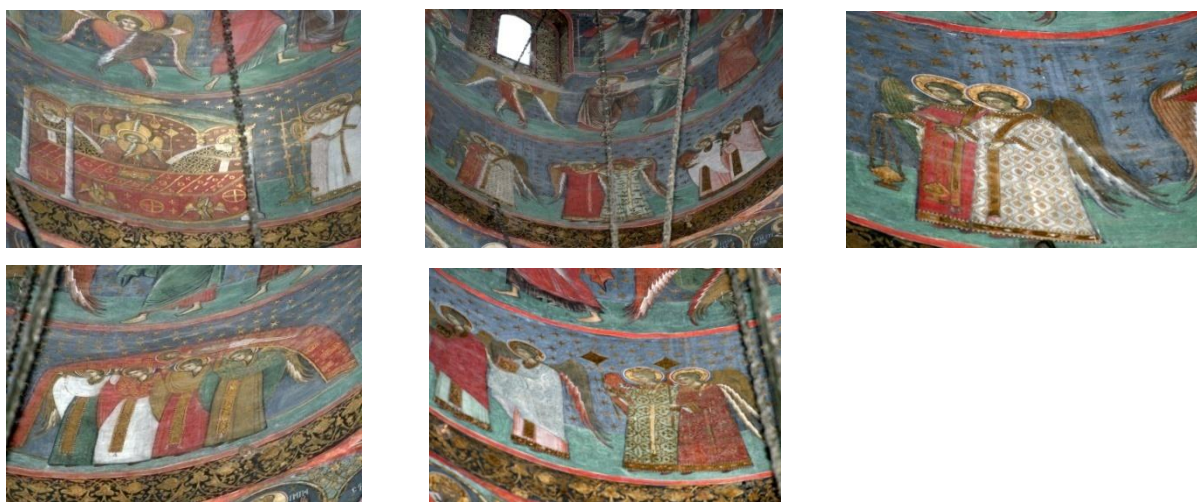
Profeții Solomon, Ieremia, Avacum, Daniil cu muntele în mâini, Ilie, Iezechiel, Isaia, Zaharia, David cu templul în mâini și arca sub braț, Moise, Ioan Înaintemergătorul, Aaron cu toiagul

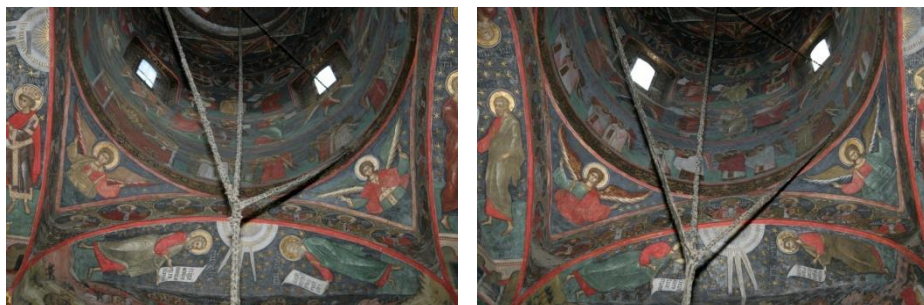
Apostolii Andrei, Iacob, Filip, Toma, Bartolomeu, Simon, Marcu, Matei, Petru, Pavel, Ioan,
Luca; serafimi sub ferestre

Liturghia îngerească

Patru îngeri pe pandantivii mici

Episcopi în medalione: Metodie, Nifon, Epifanie, papa Silvestru, Atanasie, Grigorie taumaturgul, Ignatie

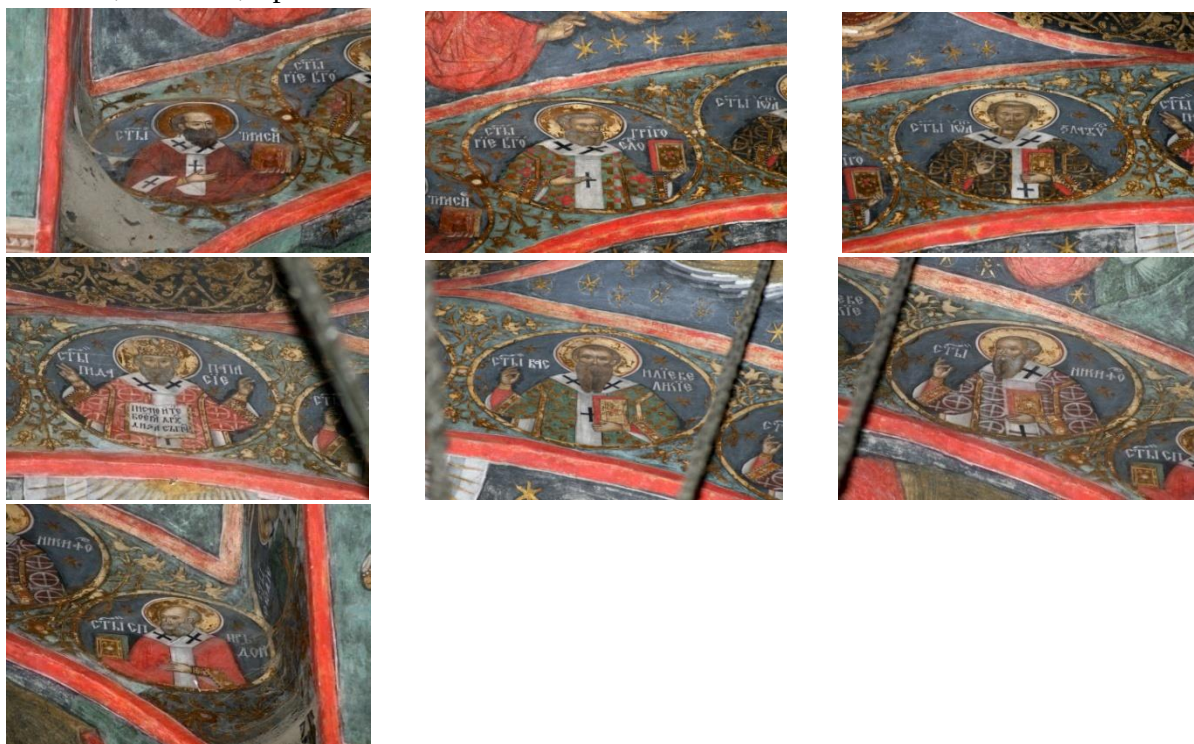
Episcopi în medalione: Gherman, Melintie, Mitrofan, papa Celestin (ortografiat Velestin), Grigorie al Armeniei, Amfilohie, Lontie (corect – Leontie)

Episcopi în medalione: Cosma(?), Nichita, Sofronie, papa Leon, Grigorie (din Nyssa sau al Neocezareei?), Ambrozie, Ierotei

Episcopi în medalione: Tarasie, Grigorie Teologul, Ioan Gură de Aur, papa Pidasie, Vasile cel Mare, Nichifor, Spiridon

Buna Vestire cu profeții David și Solomon pe intrados

Nașterea Domnului cu profeții Miheia și Isaia pe intrados

Întâmpinarea Domnului cu profeții Ieremia și Sofonia pe intrados

Botezul Domnului (cu scenele Chemarea lui Ioan Botezătorul de către Iisus și Botezul mulțimilor). Pe intrados profeții Isaia (a doua oară!) și Moise

Pendantivele mari:

Evangelistul Matei

Evangelistul Marc

Evangelistul Luca

Evangelistul Ioan

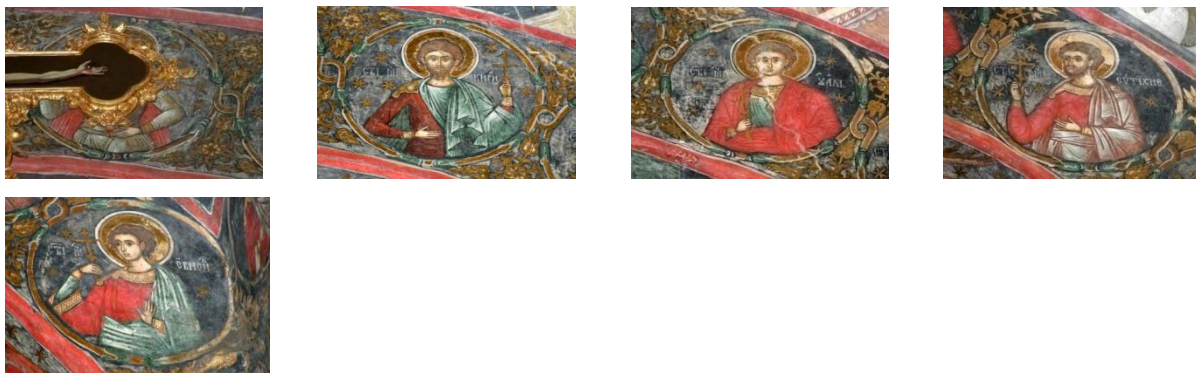

Îngeri pe versanți, în centru Dumnezeu-Tatăl

Mucenici: Teofan, Anatolie, Aglane(?), Imeliton(?), Domentian, Alexandru, Chiril, Ual (corect-Uar), Eutihie, Evnoik(?)

Sinaxe arhangheli/serafimi – în centru: Iisus înger de mare sfat

Imnul Acatist: 17 scene din 24

Sfinți – Zosima și Savatie, Nicolae și arhidiaconul Ștefan, Serafim, Vasilie cel Mare și Vasilie cel Nou, Ecaterina și Paraschiva

Mandylion între serafimi

Înălțarea Domnului

„Unule Născut”

Pogorârea Sf. Duh

Arhanghelul Mihail

Arhanghelul Rafail

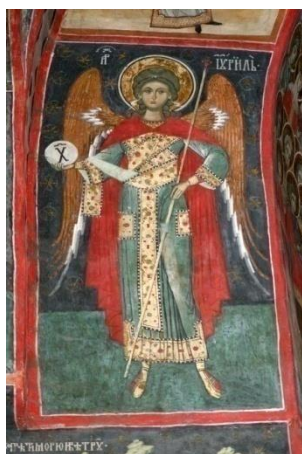

„Ce te vom numi...”

Înjumătățirea praznicului

Arhanghelul Uriel

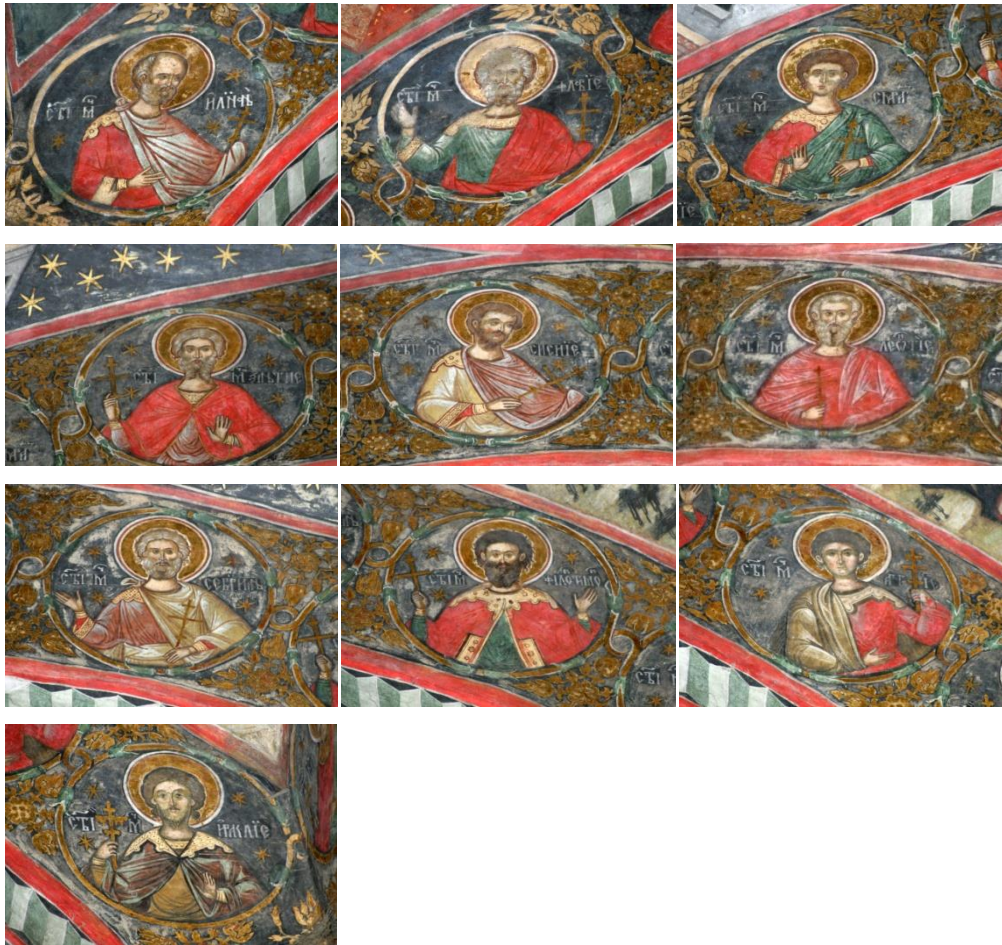
Arhanghel neidentificat

„De tine se bucură”

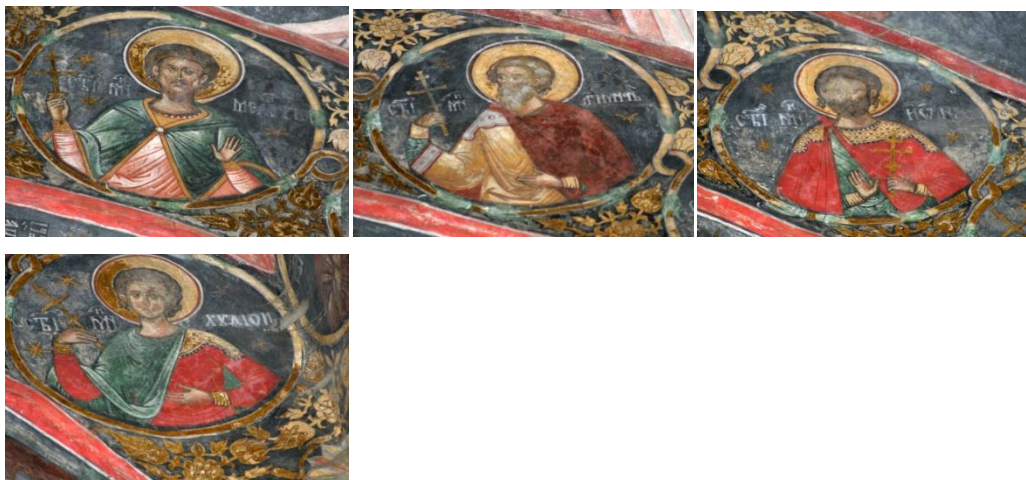

Mucenici: Ilinan (corect - Iulian), Flavie, Smaragd, Xantie, Sisie, Leontie, Severian, Filoctimon, Agghie, Iraclie

Egdichie, Kirion, Acachie, Leontie (sau Axentie?), Atanasie, Nicolae, Melentie, Avimnan, Ioan, Hudion

Lisimah, Gaie, Clavdie, Candid, Ilie, Sacherdon, Domnos, Gorgonie, Priscos, Teodul

Registrul I

Anunțul (Bunavestire) lui Zaharia

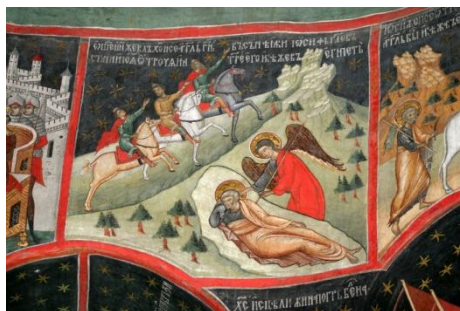
Alegerea numelui lui Ioan (Botezătorul)

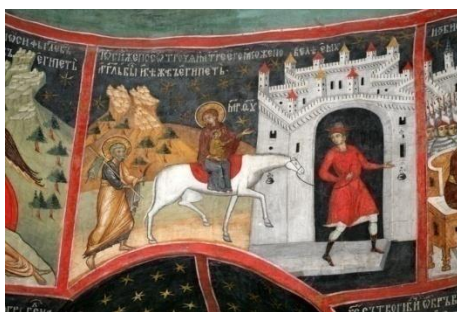
Recensământul lui Quirinus (August în text)

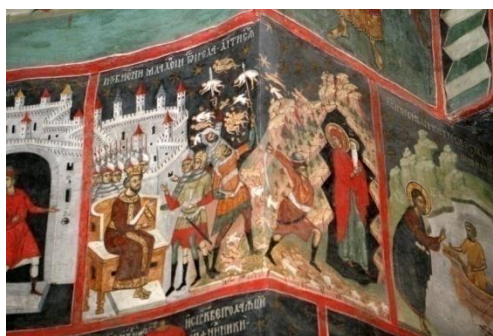
Magii la Irod

Visul lui Iosif și plecarea magilor

Fuga în Egipt

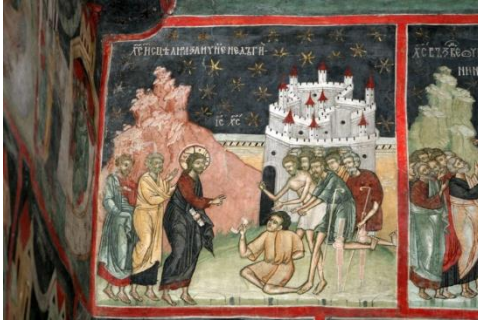
Uciderea pruncilor și Fuga Elisabetei

Chemarea lui Petru și Andrei

Vindecarea soacrei lui Petru

Vindecarea diferitelor boli

Învățăturile lui Iisus (Fericirile)

Învățăturile lui Iisus (Predica din corabie)

Vindecarea leprosului

Chemarea lui Matei de la vamă

Vindecarea slăbănogului (2 scene)

Vindecarea omului cu mâna uscată

Liniștirea furtunii pe mare

Vindecarea celor doi demonizați

Chemarea lui Iisus de mai marele sinagogii

Vindecarea femeii cu curgere de sânge

Învierea fiicei lui Iair

Misiunea apostolilor („Putere peste duhurile necurate și vindecarea oricărei boli”)

Întâlnirea lui Iisus cu doi ucenici ai lui Ioan

Tăierea (capului Sf. Ioan Botezătorul-?)

Înțelepciunea și-a zidit templu

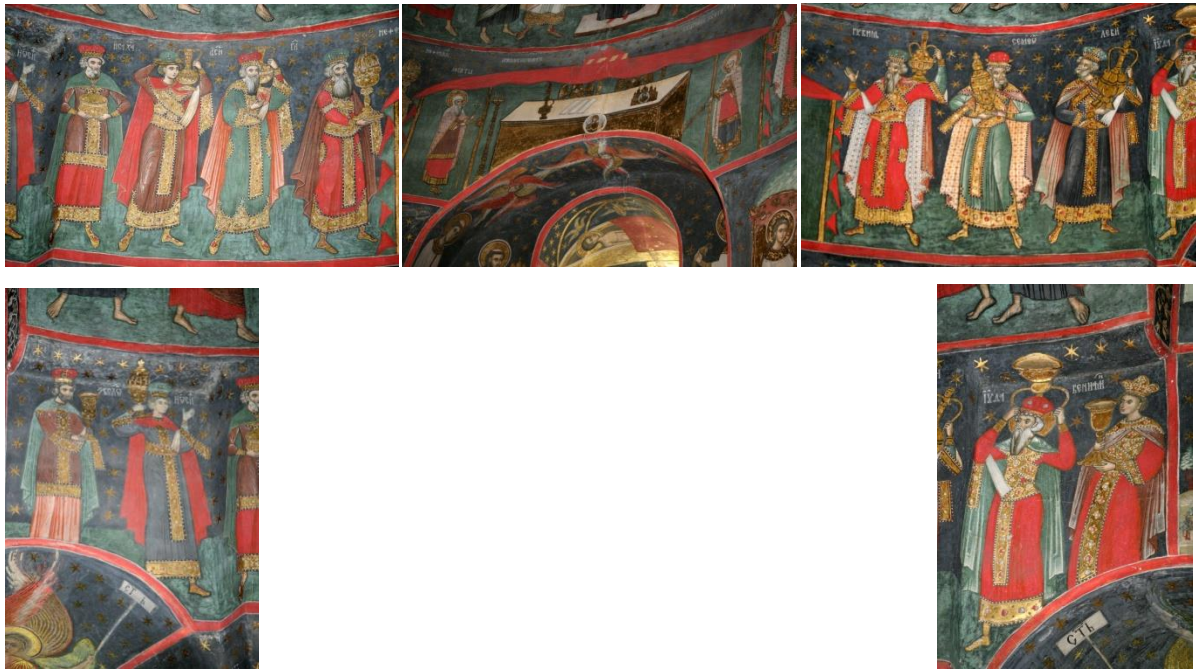

Sofia Înțelepciunea Domnului

Cina de la Mamvri

Cortul mărturiei

Viziunea lui Moise

Registrul II

Bogatul căruia i-a rodit țarina

Înmulțirea pâinilor

Mărturia lui Petru („Tu ești Hristos...”) și Vindecarea celor zece leproși

Bunul samaritean

Învățăturile lui Hristos („Un învățător de lege oarecare s-a apropiat”)

Vindecarea a doi orbi și Vindecarea fiului văduvei din Nair

Banul văduvei și Iisus și Petru la malul mării

Vindecarea femeii gârbove și Chemarea lui Zahau

Alungarea celor nepregătiți de nuntă

Alungarea negustorilor din templu

Cina din casa lui Simon leprosul

Trădarea lui Iuda

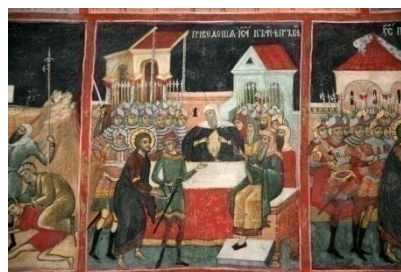
Rugăciunea de pe munte

Prinderea lui Iisus

Iisus la Ana

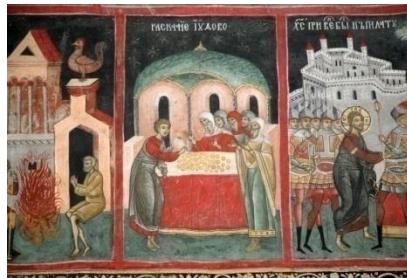
Iisus la Pilat

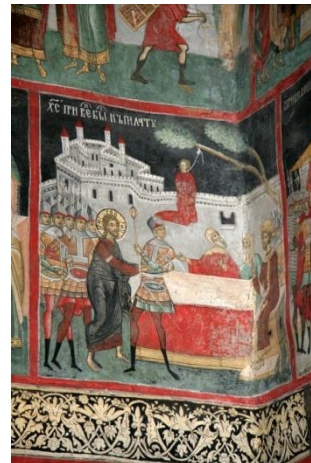
Lepădarea lui Petru

Iuda înapoiază arginții

A doua înfățișare la Pilat și Spânzurarea lui Iuda

Iisus la Irod și a treia trimitere la Pilat

Judecata lui Pilat (Spălarea mâinilor)

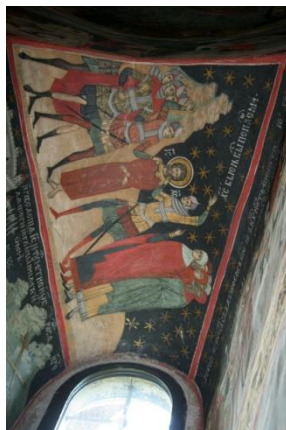
Batjocorirea lui Iisus

Drumul crucii

Ecce homo

Iisus Elcomenos și Răstignirea

Iisus pe cruce

Coborârea de pe cruce

Plângerea

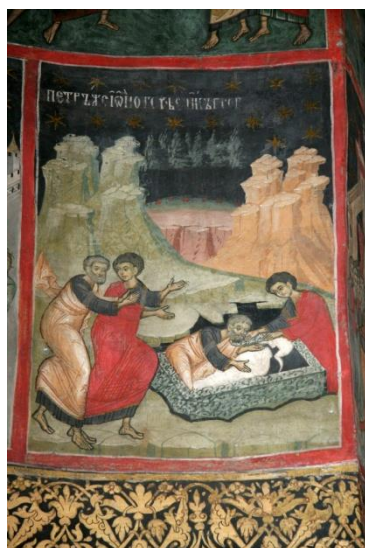
Punerea în mormânt

Mormântul lui Hristos (Paza)

Nolli me tangere

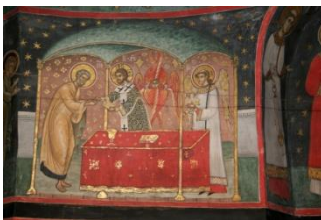
Petru și Ioan la mormânt

Iisus și Petru („Simone, fiul lui Iona, mă iubești?”)

Cina cea de taină

Împărțășirea apostolilor I

Doi diaconi din stânga

(flancat de câte doi îngerî-diaconi cu ripide din stânga)

Amnos

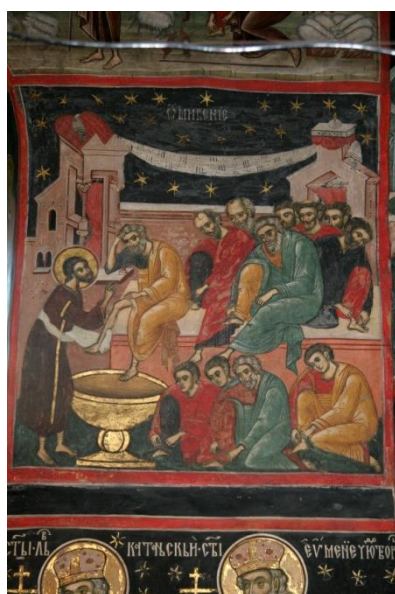

(flancat de câte doi îngerî-diaconi cu ripide din dreapta)

Doi diaconi din dreapta

Împărtășirea apostolilor II

Spălarea picioarelor

Registrul III

Începutul lumii,

Îngerul zilei

Îngerul nopții

Mâna lui Dumnezeu cu stema Moldovei

și însemnele heraldice ale Movileștilor

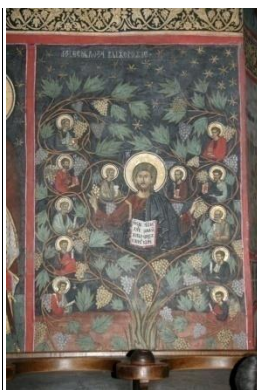
Liturghia//Portret votiv cu mitropolitul Gheorghe Movilă
și tatăl său Ioanichie (Ioan)

Sf. Gheorghe și Sf. Ioan cel Nou

Iisus viță de vie

Geneza (ciclu)

Geneza

Geneza

Geneza

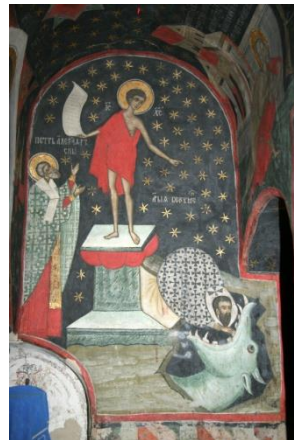
Geneza

Majestas Domini

Viziunea lui Petru din Alexandria

Jertfa lui Avraam

„Nu te tângui după mine, mamă...”

Arhidiaconul Ștefan

Sofronie al Ierusalimului și Mitrofan al Constantinoplei

Amfilohie

Chiril (al Alexandriei - ?) și Atanasie al Alexandriei

Grigorie Dialogul papa Romei, Macarie patriarhul Ierusalimului, Silvestru papa Romei

Iacov fratele Domnului

Înger

Înger, Ioan Gură de Aur, Vasilie cel Mare

Grigorie Teologul, Nicolae, Dionisie Areopagitul

Ierotei

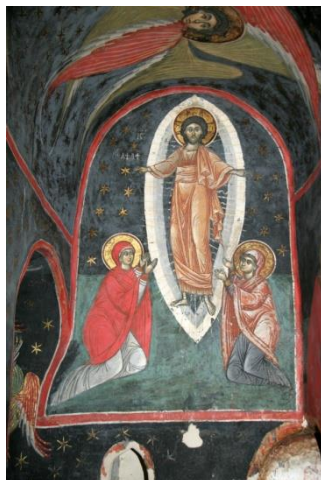
Timothei, Leon al Cataniei, Eumenie făcătorul de minuni

Diaconul Prohor

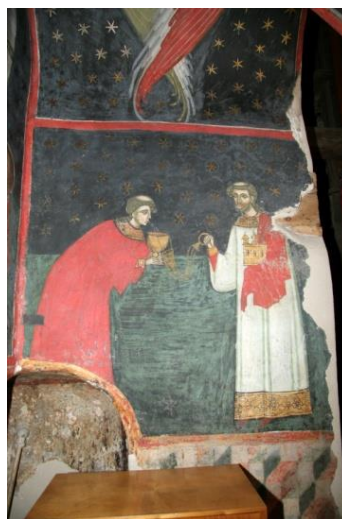

Dreptul Simeon cu Iisus Prunc

Iisus se arată Mariilor

Diacon cu modelul bisericii în mâini (chivot)

și un slujitor care suflă în tăciunele din cădelniță

Geneza

Geneza

Geneza

Geneza

Geneza

Maica Domnului a rugului aprins

Sf. împărați Constantin și Elena

Tabloul votiv